

Ειρήνη-Σοφία Κιαπίδου

*Οι πηγές του Θεοφυλάκτου Αχρίδος
για το Μαρτύριον τῶν ἁγίων ἐνδόξων ἱεροματύρων ΙΕ΄
τῶν ἐν Τιβεριουπόλει μαρτυρησάντων ἐπὶ τῆς βασιλείας
τοῦ δυσσεβοῦς Ἰουλιανοῦ τοῦ Παραβάτου*

ΛΕΥΚΗ

Στον κώδικα Baroccianus gr. 197 των μέσων του 14ου αιώνα¹ παραδίδεται, ανάμεσα σε άλλα θεολογικά, πατερικά, αγιολογικά και ομιλητικά έργα, ένα εκτενές αγιολογικό κείμενο (φ.φ. 589r-621v) για το βίο και τα θαύματα των δεκαπέντε ανδρών που μαρτύρησαν στη Στρούμνιτσα της Μακεδονίας επί Ιουλιανού και συγκεκριμένα την 27η Νοεμβρίου του 362. Φέρει τον τίτλο *Μαρτύριον τῶν ἁγίων ἐνδόξων ἱερομαρτύρων ΙΕ' τῶν ἐν Τιβεριουπόλει μαρτυρησάντων ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ δυσσεβοῦς Ἰουλιανοῦ τοῦ Παραβάτου, τῆ βουλγαρικῶς ἐπονομαζομένη Στρουμνίτζη* (στο εἰς *Μαρτύριο*), και ως συγγραφέας του κατονομάζεται ο βυζαντινός λόγιος του β' μισοῦ του 11ου αιώνα και μετέπειτα αρχιεπίσκοπος Αχρίδος Θεοφύλακτος (*συγγραφὴν ὑπὸ Θεοφυλάκτου, τοῦ ἁγιωτάτου ἀρχιεπισκόπου πάσης Βουλγαρίας· δέσποτα εὐλόγησον*). Ἦδη στα μέσα του 18ου αιώνα ο Β. Finetti συμπεριέλαβε το *Μαρτύριο* στην έκδοση των ἀπάντων του Θεοφυλάκτου², ἀπ' ὅπου το ἀναπαρήγαγε ο J.-P. Migne στη σειρά *Patrologia Graeca*, προσθέτοντας κριτικά σχόλια και παραπομπές σε πηγές (ἐκκλησιαστικές και ιστορικές) που ἐνδεχομένως ἔλαβε ὑπόψη του ο συγγραφέας³. Στο πλαίσιο της διδακτορικής του διατριβῆς ο P. Gautier ετοίμασε το 1968 μια νέα έκδοση του κειμένου, η οποία ωστόσο παρέμεινε ἀδημοσίευτη⁴, ἐνῶ λίγα χρόνια ἀργότερα ο St. Maslev ἀνέβαλε την έκδοση Finetti με το χειρόγραφο Baroccianus gr. 197, ἐπισημαίνοντας ἀρκετά λάθη⁵. Μῆρος των κριτικῶν του αὐτῶν παρατηρήσεων (μαζί με

1. Βλ. C. van de Vorst-H. Delehay, *Catalogus Codicum Hagiographicorum Graecorum Germaniae, Belgii, Angliae*, Βρυξέλλες 1913, 311-313· H.O. Coxe, *Bodleian Library Quarto Catalogues, I. Greek Manuscripts*, Οξφόρδη 1969, 341-351· A. Turyn, *Dated Greek Manuscripts of the Thirteenth and Fourteenth Centuries in the Libraries of Great Britain*, Washington, D.C., 1980, 108-112.

2. *Theophylacti Bulgariae archiepiscopi opera omnia quae hactenus edita sunt sive quae nondum lucem viderunt cum praevia dissertatione Fr. J. Fran. Bernardi Mariae de Rubeis de ipsius Theophylacti gestis et scriptis ac doctrina*, ed. B. Finetti -A. Bongiovanni, I-IV, Βενετία 1754-1763.

3. *Theophylacti Bulgariae archiepiscopi opera quae reperiri potuerunt omnia*, PG 126, 152-221.

4. P. Gautier, *Deux oeuvres hagiographiques du pseudo-Théophylacte*, Παρίσι 1968, 226-401, ὅπου το ἐλληνικό κείμενο συνοδεύεται ἀπὸ γαλλική μετάφραση και σχόλια.

5. St. Maslev, *Fontes Graeci Historiae Bulgaricae IX/1*, Σόφια 1974, 150-174.

λίγες διορθώσεις του Gautier) ενσωματώθηκαν στην έκδοση του κειμένου από τον Π. Πιεν το 1994⁶.

Συζήτηση έχει προκαλέσει ο τόπος μαρτυρίου των δεκαπέντε ιερομαρτύρων με επίκεντρο το ποιο από τα δύο τοπωνύμια (Τιβεριούπολη, Στρούμνιτσα) που αναφέρονται στον τίτλο του *Μαρτυρίου* προϋπήρχε αν, δηλαδή, η αρχική Στρούμνιτσα έλαβε και την ονομασία Τιβεριούπολη, όταν στις αρχές του 9ου αιώνα μετοικίσθηκαν εκεί χριστιανικοί πληθυσμοί από την Τιβεριούπολη της Μικράς Ασίας, ή αν υπήρχε στην περιοχή της βορειοανατολικής Μακεδονίας ένας ρωμαϊκός ή πρωτοβυζαντινός οικισμός με το όνομα Τιβεριούπολη, ο οποίος κατά τη βουλγαρική κατοχή των μέσων χρόνων ονομάστηκε και Στρούμνιτσα⁷. Η ταύτιση, πάντως, των δύο ονομάτων (Τιβεριούπολη = Στρούμνιτσα) μαρτυρείται από διάφορες πηγές στα μέσα του 14ου αιώνα⁸, ενισχύεται από τα πρόσφατα αρχαιολογικά ευρήματα⁹ και συνεπώς, δεν αμφισβητείται.

6. Π. Πιεν, *Fontes Graeci Historiae Bulgaricae* IX/2, Σόφια 1994, 42-79, όπου και βουλγαρική μετάφραση. (Για την ύπαρξη της συγκεκριμένης έκδοσης, η οποία δεν μνημονεύεται στη διεθνή βιβλιογραφία, με πληροφόρησε ο Καθηγητής κ. Β. Κατσαρός, τον οποίο και ευχαριστώ). Το κείμενο του *Μαρτυρίου* παρουσιάζεται εδώ βελτιωμένο, καθώς αποκαθίστανται βασικά λάθη (τυπογραφικά, γραμματικά και άλλα) της έκδοσης PG. Εντούτοις, δεν απουσιάζουν και πάλι αβλεψίες, ορθογραφικά λάθη ή παραλείψεις λέξεων, ενώ το κριτικό υπόμνημα της έκδοσης σε λίγες μόνο περιπτώσεις διαφοτίζει τον αναγνώστη ως προς τις υιοθετούμενες γραφές σε σχέση με εκείνες του χειρογράφου και τις τυχόν διαφορετικές διορθώσεις που έχουν προταθεί. Στο παρόν άρθρο οι παραπομπές γίνονται στην έκδοση Πιεν κατά παράγραφο (το *Μαρτύριο* χωρίζεται σε παραγράφους όπως ακριβώς στην PG), διορθώνονται, όμως, (με τις σχετικές επισημάνσεις) όσες γραφές της κρίνονται ατυχείς με βάση το χειρόγραφο Baroccianus gr. 197, λαμβάνοντας, επίσης, υπόψη τόσο τις παλαιότερες εκδόσεις PG και Gautier όσο και τα σχόλια του Maslev. Τέλος, αποκαθίστανται σιωπηρά ορθογραφικά / τυπογραφικά λάθη της έκδοσης και πραγματοποιούνται μικρές επεμβάσεις στη στίξη του κειμένου εν όψει της νέας κριτικής έκδοσης που ετοιμάζεται από τη συγγραφέα του άρθρου.

7. Ορισμένοι από τους υποστηρικτές της πρώτης άποψης διέτύπωσαν, μάλιστα, την υπόθεση ότι οι δεκαπέντε άνδρες μαρτύρησαν στην Τιβεριούπολη της Μικράς Ασίας και η φήμη τους έφτασε αργότερα μαζί με τα λείψανά τους στη Στρούμνιτσα, με αποτέλεσμα να δοθεί σε αυτήν το όνομα Τιβεριούπολη. Για τη σχετική συζήτηση και βιβλιογραφία βλ. το άρθρο του Α. Αγγελόπουλου, «Οι ΙΕ΄ ιερομάρτυρες Τιβεριουπόλεως-Στρούμνιτσης. Ιστορικά προβλήματα και λατρευτική πραγματικότητα», *Μακεδονικά* 11 (1980) 475-482 (ειδικά σ. 467-474), όπου υιοθετείται η δεύτερη άποψη. Βλ. επίσης, D. Obolensky, *Έξι βυζαντινές προσωπογραφίες*, Αθήνα 1998, 116-117 [*Six Byzantine Portraits*, Οξφόρδη 1988], ο οποίος θεωρεί πιθανότερη την πρώτη εκδοχή, χωρίς να αμφισβητεί, ωστόσο, ότι το μαρτύριο έλαβε χώρα στη Μακεδονία.

8. Απαντά και στον κολοφώνα του Baroccianus gr. 197, καθώς και σε ένα χρυσόβουλλο του Σέρβου τσάρου Στέφανου Δουσάν από τα μέσα του 14ου αιώνα (βλ. Obolensky, *Έξι βυζαντινές προσωπογραφίες*, 116).

9. Βλ. Obolensky, *Έξι βυζαντινές προσωπογραφίες*, 117-119.

Όσον αφορά τον ίδιο τον Θεοφύλακτο Αχρίδος (ή Ήφαιστο, όπως ήταν το πατρικό του όνομα), οι μαρτυρίες γύρω από το βίο του είναι ανεπαρκείς και προβληματική η χρονολόγηση των διαφόρων σταθμών της πορείας του από την Εύβοια, όπου γεννήθηκε γύρω στο 1050, στην Κωνσταντινούπολη και τελικά στην Αχρίδα¹⁰. Είναι γνωστό, πάντως, ότι ως γόνος μιας εύπορης οικογένειας εγκατέλειψε σε νεαρή ηλικία τη γενέτειρά του, για να λάβει την εγκύκλια και ανώτερη παιδεία του στην πρωτεύουσα. Μετά την ολοκλήρωση των σπουδών του εκεί χειροτονήθηκε διάκονος στο ναό της Αγίας Σοφίας και ανέλαβε το διδασκαλικό αξίωμα του *ρήτορος*, αργότερα δε προήχθη σε εκείνο του *κορυφαίου των ρητόρων*. Αναγνωρίζοντας τις διδακτικές του ικανότητες ο αυτοκράτορας Αλέξιος Α΄ Κομνηνός του ανέθεσε (το 1084 ή το 1085) την εκπαίδευση του γαμπρού του και συναυτοκράτορα Κωνσταντίνου Δούκα, προς τον οποίο ο Θεοφύλακτος απήλυθε γύρω στο 1085 τον ρητορικό *Λόγον εις τὸν Πορφυρογέννητον κῦρ Κωνσταντῖνον* (γνωστό και ως *Παιδεία βασιλική*)¹¹. Με έναν εξίσου σημαντικό λόγο προσφώνησε αργότερα και τον ίδιο τον αυτοκράτορα Αλέξιο, πιθανότατα στις 6 Ιανουαρίου 1088¹². Ανάμεσα σε αυτήν τη χρονολογία και την άνοιξη του 1092¹³ διορίστηκε αρχιεπίσκοπος Βουλγαρίας και μετέβη στην έδρα της αρχιεπισκοπής του, την Αχρίδα, όπου και παρέμεινε ενδεχομένως έως το θάνατό του (το 1108 ή το 1126)¹⁴.

Ανεξάρτητα από το εάν η απομάκρυνση του Θεοφυλάκτου από την Κωνσταντινούπολη στο απόγειο της σταδιοδρομίας του οφειλό-

10. Για το βίο και το έργο του Θεοφυλάκτου βλ. R. Katičić, «Βιογραφικά περί Θεοφυλάκτου αρχιεπισκόπου Αχρίδος», *ΕΕΒΣ* 30 (1960-1961) 364-385· P. Gautier, «L'évêque de Théophylacte Héphaistos archevêque de Bulgarie. Notes chronologiques et biographiques», *REB* 21 (1963) 165-168· H.-G. Beck, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, Μόναχο 1959, 649-651· *Théophylacte d'Achrida, discours, traités, poésies*, ed. P. Gautier, [CFHB 16/1], Θεσσαλονίκη 1980· D. Obolensky, *Έξι βυζαντινές προσωπογραφίες*, 53-132· M. Mullett, *Theophylact of Ochrid. Reading the letters of a byzantine archbishop*, [Birmingham Byzantine and Ottoman Monographs 2], Birmingham 1997.

11. Βλ. *Théophylacte d'Achrida*, 177-211.

12. Βλ. *Théophylacte d'Achrida*, 213-243.

13. Έτσι θεωρεί ο Gautier (*Théophylacte d'Achrida*, 29-36), ενώ για τον Obolensky (*Έξι βυζαντινές προσωπογραφίες*, 62) πιθανότερα είναι τα έτη 1089 και 1090.

14. Η ακριβής χρονολογία του θανάτου του δεν μας είναι γνωστή. Σίγουρα έζησε μέχρι το 1108, εφόσον κάποιες επιστολές του αναφέρουν την εισβολή του Βοημούνδου στο Δυρράχιο το έτος αυτό (βλ. *Théophylacte d'Achrida*, 36-37) και τότε τοποθετεί το θάνατό του ο H.-G. Beck (*Kirche und theologische Literatur*, 650). Άλλοι μελετητές, όμως (όπως π.χ. ο A.P. Kazhdan στο λήμμα «Theophylact of Ohrid», *Oxford Dictionary of Byzantium* 3, 268), τον μεταθέτουν στο 1126.

ταν σε δυσμενή πλέον αντιμετώπισή του από τον Αλέξιο Κομνηνό, όπως είχε υποστηριχθεί παλαιότερα, ή αν αντίθετα συνιστούσε έμπρακτη ανταμοιβή των ικανοτήτων του από τον αυτοκράτορα, κατά την επικρατούσα σήμερα άποψη¹⁵, ο ρόλος που στο εξής κλήθηκε να διαδραματίσει δεν περιοριζόταν στα άμεσα ποιμαντικά καθήκοντα του εκκλησιαστικού του αξιώματος· ήταν ταυτόχρονα και πολιτικός, καθώς επιφορτίστηκε και αυτός (όπως και κάθε βυζαντινός αξιωματούχος της περιφέρειας) με την υποχρέωση να επιβάλει τη βυζαντινή ιδεολογία στην απομακρυσμένη περιοχή της εμβέλειάς του, εκείνη που αναγνώριζε τον βυζαντινό αυτοκράτορα ως τον επικεφαλής ολόκληρης της «οικουμένης». Η άμεση επαφή, ωστόσο, με την τοπική παράδοση των Βουλγάρων υπήρξε αναπόφευκτη και φαίνεται ότι δεν άφησε ανεπηρέαστο τον Θεοφύλακτο, ο οποίος κατά την περίοδο της αρχιερατείας του (1088-1108 ή 1126) συνέγραψε δύο κείμενα, αντλώντας τα θέματά τους ακριβώς από αυτήν την παράδοση· συγκεκριμένα, το *Βίο του αγίου Κλήμεντος Αχρίδος*¹⁶, μαθητή των Κυρίλλου-Μεθοδίου και πρώτου επισκόπου Αχρίδος, και το υπό συζήτηση *Μαρτύριο*, η ακριβής χρονολόγηση σύνθεσης του οποίου δεν μας είναι γνωστή.

Στο ικανής έκτασης αγιολογικό αυτό κείμενο εξιστορούνται ο βίος, το μαρτύριο και τα θαύματα των δεκαπέντε ιερομαρτύρων της Τιβεριούπολης, η λατρεία των οποίων υπήρξε ευρύτατα διαδεδομένη ανάμεσα στους ορθόδοξους πληθυσμούς των Βαλκανίων¹⁷. Επιπρόσθετα, ωστόσο, παραδίδονται πολλές πληροφορίες για την ιστορία του

15. Ο Obolensky (*Έξι βυζαντινές προσωπογραφίες*, 62-64) απορρίπτει το ενδεχόμενο η απομάκρυνση του Θεοφύλακτου από την πρωτεύουσα να οφειλόταν στη στενή σχέση του με τη δυναστεία των Δουκών, την οποία ο Αλέξιος Α΄ Κομνηνός εκτιμούσε ως επικίνδυνη· ή ακόμη, στη θέληση του αυτοκράτορα να εξελληνίσει τους Βουλγάρους, έργο για το οποίο ο Θεοφύλακτος θεωρείτο το καταλληλότερο πρόσωπο. Υποστηρίζει, αντίθετα, ότι ο βυζαντινός λόγιος τοποθετήθηκε στη σημαντική κατά τον 11ο αιώνα και αυτοκέφαλη αρχιεπισκοπή της Αχρίδος λόγω της μετριοπαθούς στάσης του απέναντι στη Δύση μετά το σχίσμα του 1054, επειδή ακριβώς ο Αλέξιος επιθυμούσε να μην χαθεί οριστικά η επαφή των δύο Εκκλησιών.

16. Βλ. Α. Milev, *Grutskite žitija na Kliment Okhridski*, Σόφια 1966, 76-146 και ανάλυση από τον Ι.Β. Αναστασίου, «Βίος Κωνσταντίνου-Κυρίλλου, Βίος Μεθοδίου, Βίος Κλήμεντος Αχρίδος», *Επετηρίς Θεολογικής Σχολής Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης* 12 (1966) 162-184. Επίσης, Π. Πλιεβ, «The Long Life of Saint Clement of Ohrid. A critical Edition», *Byzantinobulgarica* 9 (1995) 81-106 (όλο το άρθρο 62-120). Για τη συζήτηση γύρω από την πατρότητα του Βίου βλ. Obolensky, *Έξι βυζαντινές προσωπογραφίες*, 99-100, όπου αποδίδεται συνοπτικά το άρθρο του ίδιου με τίτλο «Theophylaktos of Ohrid and the authorship of the *Vita Clementis*», στο: *Byzantium: Tribute to Andreas N. Stratos*, Αθήνα 1986, 601-618.

17. Για τη λατρεία τους από Έλληνες, Βούλγαρους και Σέρβους μέχρι και σήμερα βλ. Αγγελόπουλος, «Οι ΙΕ΄ ιερομάρτυρες», 475-482.

πρωτοβουλγαρικού κράτους γενικά και της βουλγαρικής Εκκλησίας ειδικότερα, με αποτέλεσμα το *Μαρτύριο* να αποτελεί και μια σημαντική ιστορική πηγή για την εν λόγω περίοδο. Η αττικίζουσα γλώσσα του εμπλουτίζεται με πολλά στοιχεία των εκκλησιαστικών κειμένων, στα οποία οι αναφορές (άμεσες και έμμεσες) είναι συνεχείς, ενώ βάσει του περιεχομένου του θα μπορούσε να χωριστεί συμβατικά σε τέσσερα μέρη: στο πρώτο (§1-16) παρουσιάζεται σύντομα η ιστορία της πρωτοχριστιανικής Εκκλησίας έως τα μέσα του 4ου αιώνα και τη βασιλεία του Ιουλιανού (361-363), στο δεύτερο (§17-27) εξιστορείται ο βίος των δεκαπέντε μαρτύρων, στο τρίτο (§28-36) περιγράφεται ο εκχριστιανισμός των Βουλγάρων και στο τέταρτο (§37-55) η θαυματουργή δράση των μαρτύρων στον ευρύτερο χώρο της Μακεδονίας.

Συγκεκριμένα, το *Μαρτύριο* ξεκινά με μια γενική αναφορά στους διωγμούς των πρώτων χριστιανών από τους Ρωμαίους αυτοκράτορες (§1), επισημαίνοντας τη μεγάλη αλλαγή που επέρχεται με τον Κωνσταντίνο Α΄ (§2) και κυρίως το γιο του Κωνσταντίνου Α΄, ο οποίος όχι μόνο ορίζει το χριστιανισμό ως την επίσημη θρησκεία της αυτοκρατορίας του (§3), αλλά ταυτόχρονα συμβάλλει ενεργά στη διαμόρφωση του ορθού δόγματος, συγκαλώντας και συμμετέχοντας ο ίδιος το 325 στην Α΄ Οικουμενική Σύνοδο της Νίκαιας και την καταδίκη του αρειανισμού (§4). Οι τρεις γιοι και διάδοχοι συνεχίζουν την εκκλησιαστική πολιτική του πατέρα τους, ακόμη και ο Κωνσταντίνος Β΄ που είχε κατηγορηθεί για αρειανισμό (§5). Το ίδιο δεν ισχύει, βέβαια, για τον ανηψιό του Ιουλιανό, επί των ημερών του οποίου μαρτύρησαν οι δεκαπέντε άνδρες της Στρούμνιτζας και για το λόγο αυτό ο Θεοφύλακτος δηλώνει εξαρχής ότι στη βασιλεία του θα αφιερώσει περισσότερο χρόνο (§6).

Πράγματι, στις επόμενες σελίδες περιγράφει αναλυτικά την καταγωγή του Ιουλιανού και τη δράση του επί Κωνσταντίνου Β΄ (§7), την παιδεία και τους δασκάλους του (§8), έως την αναγόρευσή του σε αυτοκράτορα το 361 (§9). Στη συνέχεια, καταγράφει τις ενέργειες με τις οποίες εκείνος προώθησε την ειδωλολατρία (§10), μιλώντας ειδικότερα για την αποτυχημένη απόπειρα σύλληψης του αρχιεπισκόπου Αλεξανδρείας Αθανασίου (§11), το μαρτύριο των Θεοδούλου και Τατιανού (§12), καθώς και των επισκόπων Αλεξανδρείας Γεωργίου και Τύρου Δωρόθεου (§13). Η αναφορά του *Μαρτυρίου* στη βασιλεία του Ιουλιανού ολοκληρώνεται με το διωγμό εναντίον συγκεκριμένα των χριστιανών της Νίκαιας, μιας πόλης έντονα χριστιανικής, που είχε άλλωστε φιλοξενήσει και την πρώτη οικουμενική σύνοδο λίγα χρόνια νωρίτερα (§14-16).

Για τη σύνθεση του πρώτου αυτού μέρους ο Θεοφύλακτος αξιο-

ποίησε πληροφόρηση προφανώς βυζαντινής προέλευσης, χωρίς, βέβαια, να την κατονομάζει. Γράφει, για παράδειγμα, για τον Κωνσταντίο Α΄ (§2) ότι *...Εἰσὶ δὲ οἱ φασιν ὡς οὐ μόνον οὐκ ἐδίωκεν, ἀλλὰ καὶ τιμῶν ἡξίου τοὺς Χριστοῦ λατρευτάς*, και υπονοεῖ ενδεχομένως τον Ευσέβιο Καισαρείας και τον Σωζομενό, οι οποίοι στα έργα τους εξιστοροῦν –όπως ακριβώς και το *Μαρτύριο* αμέσως μετά– την επιβράβευση από τον Κωνσταντίο όσων χριστιανών απαρνήθηκαν τα αξιώματά τους με αντάλλαγμα την πίστη τους¹⁸. Ο D. Obolensky, ο οποίος θίγει επιγραμματικά το ζήτημα των πηγών αυτής της ενότητας¹⁹, μιλά γενικά για διάφορους συγγραφείς και δη τον εκκλησιαστικό ιστορικό του 5ου αιώνα Σωκράτη, ενώ σε υποσημειώσεις της έκδοσης PG μνημονεύονται σποραδικά παράλληλα χωρία και άλλων συγγραφέων, όπως του Ευσεβίου Καισαρείας, του Σωζομενού και του Θεοδώρητου Κύρου. Όλοι τους συνέθεσαν εκκλησιαστικές ιστορίες (ο Ευσέβιος επιπρόσθετα και το *Βίο του Μ. Κωνσταντίνου*) κατά την πρωτοβυζαντινή περίοδο, εκθέτοντας αναλυτικά τα γεγονότα των παραγράφων §1-13 του *Μαρτυρίου*, και αυτή φαίνεται να είναι η αιτία, σε συνδυασμό και με κάποιες κειμενικές ομοιότητες, που θεωρήθηκαν γενικά ως οι πηγές του Θεοφυλάκτου.

Το *Μαρτύριο* δεν είναι, βέβαια, ένα ιστορικό κείμενο και η παρουσίαση των αποστολικών χρόνων έως και τη βασιλεία του Ιουλιανού δεν αποτελεί αυτοσκοπό, αλλά το μέσο προκειμένου ο συγγραφέας του να παρουσιάσει επιτυχώς το βασικό θέμα της αφήγησης, το βίο και το μαρτύριο των δεκαπέντε ανδρών. Συνεπώς, η οποιαδήποτε σύγκριση ανάμεσα στο σύντομο ιστορικό του πλαίσιο και τις εκτενείς παράλληλες πηγές, επιχειρείται υπό προϋποθέσεις και δύσκολα θα μπορούσαν να προκύψουν άμεσα φραστικά δάνεια.

Πράγματι, η συστηματική αντιβολή του *Μαρτυρίου* με τις σωζόμενες σήμερα εκκλησιαστικές πηγές του 4ου και 5ου αιώνα²⁰ καταδεικνύει ότι καμία από αυτές δεν αποτέλεσε τη μοναδική πηγή του. Και αυτό διότι εκτός από τις παραγράφους §1 και §6, το περιεχόμενο των οποίων δεν απαντά στα υπόλοιπα κείμενα, οι περισσότερες αναφορές

18. Βλ. Παράρτημα, χωρίο 1.

19. *Ἐξὶ βυζαντινῆς προσωπογραφίας*, 115. Με τις σλαβονικές πηγές του *Μαρτυρίου* (βλ. δεύτερο μέρος και εξής) ασχολήθηκε η N. Dragona στο εκτενές άρθρο της με τίτλο «Starob'lgarskite izvori na žitiето za petnadesette Tiveriyanski m'čenicι ot Teofilakt Ochridski», *Studia Balcanica* 1 (1970) 105-131. Σε σχέση πάντως με τις βυζαντινές πηγές η Βουλγάρρα ερευνήτρια περιορίζεται να επισημάνει ότι πρόκειται για μη ταυτισμένα κείμενα.

20. Βλ. Παράρτημα, σσ. 21-32. Στο τέλος του αναπτύσσονται οι βραχυγραφίες των εκδόσεων για τις πηγές που χρησιμοποιούνται.

του *Μαρτυρίου* εντοπίζονται διάσπαρτες σε διάφορες πηγές: στα δύο κείμενα του Ευσεβίου Καισαρείας, στις εκκλησιαστικές ιστορίες του Σωκράτη, του Σωζομένου, του Θεοδώρητου Κύρου, σε μία περίπτωση και του Φιλοστόργιου²¹. Επίσης, σε μεταγενέστερες χρονογραφίες που πραγματεύονται την ίδια περίοδο, όπως του Ιωάννη Μαλάλα, του Θεοφάνη του Ομολογητή και του Γεωργίου Μοναχού. Πουθενά δεν διαπιστώνεται άμεση αντιγραφή, αν και εντοπίζονται σημεία που θα μπορούσαν να υποδηλώνουν εξάρτηση του *Μαρτυρίου* από το εκάστοτε έργο – αχνή ομολογουμένως, με δεδομένη την πρόθεση του Θεοφυλάκτου για συνοπτική εξιστόρηση. Ακόμη και τα δάνεια, όμως, αυτής της ποιότητας δεν αφορούν μία μόνο πηγή.

Με την εκκλησιαστική ιστορία του Σωκράτη εντοπίζονται ίσως οι περισσότερες παράλληλες αναφορές, κυρίως στα σχετικά με τη βασιλεία του Ιουλιανού (§7-13). Το ενδεχόμενο, ωστόσο, άμεσης κειμενικής σχέσης δεν είναι ιδιαίτερα πιθανό, εφόσον οι πληροφορίες παρατίθενται με άλλη σειρά στο *Μαρτύριο*, συχνά παραδίδονται διαφορετικά στοιχεία, που μάλιστα απαντούν σε άλλα κείμενα πλην του Σωκράτη, ενώ ενίοτε διαφέρει και η παρουσίαση των προσώπων. Πρώτο παράδειγμα ως προς αυτό ο Κωνσταντίος Α': (*Μαρτύριο*, §2) ...*Ταύτη τοι καὶ καθιστᾶ μὲν ἐν τῇ κλεινῇ Ῥώμῃ βασιλέα Κωνσταντίον τὸν μέγαν ἐκεῖνον, θύοντα μὲν καὶ αὐτὸν τοῖς εἰδώλοις καὶ τῆς πατρώας τῶν Ἑλλήνων θρησκείας οὐκ ἀφιστάμενον, ἀλλ' ἐφιέντα τούτοις* [ενν. τοῖς χριστιανοῖς] *ἔχειν τῆς θρησκείας ὡς βούλοιντο*²². Αντίθετα, στον Σωκράτη (3,3-5) *ἠῦρισκέν τε* [ενν. ο Μ. Κωνσταντίνος] *ὡς ὁ αὐτοῦ πατήρ Κωνσταντίος ἀποστραφεῖς τὰς Ἑλλήνων θρησκείας εὐδαιμονέστερον τὸν βίον διήγαγεν*, στον δε Ευσεβίο (*Βίος*, 24,20) ...*μόνον μὲν θεὸν εἶδῶς τὸν ἐπὶ πάντων τῆς δὲ τῶν ἀθέων κατεγνωκῶς πολυθεΐας*... Η διατύπωση του *Μαρτυρίου* ισορροπεύει ενδιάμεσα: ο πατέρας του Μ. Κωνσταντίνου δεν απαρνήθηκε την ειδωλολατρία, επέτρεψε, ωστόσο, στους χριστιανούς να ασκούν ελεύθερα τα θρησκευτικά τους καθήκοντα και αυτό κρίνεται ως το πιο σημαντικό.

21. Στο υπόμνημα πηγών τόσο της έκδοσης J. Bidez - F. Winkelmann για τον Φιλοστόργιο όσο και εκείνης των J. Bidez - G.C. Hansen για τον Σωζομένο αναφέρονται παράλληλα χωρία των δύο εκκλησιαστικών ιστοριών με το *Μαρτύριο*. Το ίδιο, ωστόσο, δεν συμβαίνει και με την έκδοση G.C. Hansen για τον Σωκράτη, μολονότι αυτά είναι περισσότερα.

22. Στο χωρίο προστίθενται οι λέξεις *ἐν* και *τὸν* που παραλείπονται από την έκδοση Iliev, αν και υπάρχουν στο χειρόγραφο (όπως, επίσης, στις εκδόσεις PG, Gautier), διατηρείται η γραφή *ἐφιέντα* του χειρογράφου αντί της διόρθωσης *ἀφέντα* (βλ. και Maslev, *ό.π.*, σχόλιο 6) και αφαιρείται η προσθήκη *τὰ* πριν από το *τῆς θρησκείας* (βλ. και Maslev, *ό.π.*, σχόλιο 6).

Αντίστοιχα παρουσιάζεται και ο εγγονός του Κωνσταντίου Β΄· δεν αποσιωπάται η παρέκκλισή του προς τον αρειανισμό, εντούτοις η έμφαση δίνεται στη χριστιανική του πίστη και στο ότι έπληξε την ειδωλολατρία²³. Ταυτόχρονα, η προσωπικότητά του αποσυνδέεται από τη μετέπειτα δράση του Ιουλιανού, καθώς στα σχετικά με την παιδεία εκείνου αναφέρεται συγκεκριμένα (*Μαρτύριο*, §8): *Οὐ μέντοι Κωνσταντιον ἐλάνθανεν ἢ τούτου [ενν. του Ιουλιανού] δεινότης καὶ ἢ ἐν τῷ χριστιανισμῷ σαθρότης καὶ ἢ πρὸς τὸν ἑλληνισμὸν συνδιάθεσις. Ταύτη τοι καὶ μετακαλεῖται μὲν αὐτὸν ἐκ τῆς Ἰωνίας, εἰς δὲ τὴν Νικομηδέων ἐξαποστέλλει, ὥστε ὑπὸ Εὐσεβίῳ καθηγητῇ (ἐπίσκοπος δὲ ἄρα τῆς/Νικομηδέων ἦν ὁ Εὐσέβιος, οὐ μικρὰν ἐν λόγοις ἔχων δόξαν) τὰ χριστιανῶν καὶ ἑλλήνων παιδεύεσθαι. Ἀπείρητο δὲ αὐτῷ ἐκ βασιλέως τῷ Λιβανίῳ ἐκφοιτᾶν, ὃς πατρίδος μὲν ἦν τῆς πρὸς τὸν Ὀρόντη²⁴ Ἀντιοχείας, ἑλληνίζων δὲ τὴν θρησκείαν καὶ τηνικαῦτα σοφιστεύων Νικομηδεῦσι, μέγα κράτος ἐπ' εὐγλωττία κατὰ πάντων ἐφέρετο. Ἄλλ' ὅ γε θεομισῆς Ἰουλιανός, τὰ βασιλέως προστάγματα ἴσω καὶ ληρήματα θέμενος, μᾶλλον τι συνεῖναι Λιβανίῳ ἢ Εὐσεβίῳ. Τοῦτο μὲν λαθραίως καὶ ὑπὸ σκότει πρὸς ἐκεῖνον φοιτῶν, ὁ σκοτεινός πρὸς τὸν σκοτεινὸν διὰ τὰς ὄντως σκότους ἀξίας ὁμιλίας ἐκείνας· τοῦτο δὲ καὶ μισθοὺς ἐτέροις διδούς, ὡς ἂν Λιβανίῳ προσφοιτῶντες τὰς διαλέξεις ἐκείνου πρὸς αὐτὸν μετ' ἐπιμελείας διαπορθμεύοιεν.*

Αναλυτική περιγραφή της παιδείας του Ιουλιανού και της μαθητείας του δίπλα στον ρήτορα Λιβάνιο παραδίδει και ο Σωκράτης (187,24-188,27· βλ. επίσης Σωζομενός, 191,26-193,15). Στο *Μαρτύριο*, ωστόσο, υιοθετείται μια πιο επικριτική στάση απέναντι στα συγκεκριμένα πρόσωπα (βλ. *Τοῦτο μὲν λαθραίως καὶ ὑπὸ σκότει πρὸς ἐκεῖνον φοιτῶν, ὁ σκοτεινός* = Ιουλιανός πρὸς τὸν *σκοτεινόν* = Λιβάνιο διὰ τὰς ὄντως σκότους ἀξίας ὁμιλίας ἐκείνας), ενώ στους δασκάλους του Ιουλιανού προστίθεται ο ἐπίσκοπος Νικομηδείας Ευσέβιος²⁵. Ο Θεοφύλακτος μάλιστα σκιαγραφεί μια εξαιρετικά θετική εικόνα αυτού του επισκόπου: επαινεί το συγγραφικό του έργο, χωρίς να αναφέρει ότι επρόκειτο για οπαδό του Αρείου και αντίπαλο του Μ. Αθανασίου ἐπὶ Κωνσταντίου Β΄.

Δύο ακόμη πληροφορίες ενσωματώνονται στο *Μαρτύριο*, από τις

23. Βλ. Παράρτημα, χωρίο 4.

24. Επειδή το όνομα του ποταμού απαντά ως *Ὀρόντης* (γεν. Ὀρόντου) στα βυζαντινά κείμενα, η λέξη *Ὀροντα* της έκδοσης (διόρθωση του Gautier αντί του τὸ ὄρος του χειρογράφου) θα πρέπει να διορθωθεί σε *Ὀρόντη*.

25. Βλ. και Συμεών Μάγιστρος και Λογοθέτης (113,3-4): *...ὃς ἐτράφη ὑπὸ Εὐσεβίου, τοῦ Νικομηδείας ἐπισκόπου.*

οποίες η πρώτη απαντά σε ιστορικές πηγές του 9ου και 10ου αιώνα (*Μαρτύριο*, §3): *Ἐπει γὰρ Μαξεντίῳ πολεμήσων ἦει [ενν. ο Μ. Κωνσταντίνος], ἔδειξεν αὐτῷ τὸν σταυρὸν ἐν οὐρανῷ μεσοῦσης τῆς ἡμέρας δι' ἀστέρων τετυπωμένον καὶ γράμματα τὴν ἐν τούτῳ νίκην σημαίνοντα. Οὐκ ἀπειθῆς δὲ γέγονε τῇ οὐρανίῳ ὀπτασίᾳ, ἀλλὰ τῷ τύπῳ τοῦ φανέντος σημείου χρησάμενος καὶ μαθὼν ἐν τοῖς ἔργοις τὴν ἀήττητον αὐτοῦ δύναμιν, κατηχεῖται μὲν τὸν λόγον τῆς ἀληθείας ὑπὸ Σιλβέστρου τοῦ θειωτάτου πάπα Ρώμης, γίνεται δὲ χριστιανοῖς ράβδος ἰσχύος... Ἄν και ο εκχριστιανισμός του Κωνσταντίνου Α' περιγράφεται αναλυτικά από τους εκκλησιαστικούς ιστορικούς (βλ. Ευσέβιος, *Βίος*, 29,23-33,7· Σωκράτης, 2,16-5,11· Σωζομενός, 11,9-13,8 κ.ά.), κανείς τους δεν μνημονεύει τον πάπα της Ρώμης Σίλβεστρο ως το πρόσωπο που τέλεσε τη βάπτισή του αυτοκράτορα. Ο συγκεκριμένος μύθος φαίνεται να διαδόθηκε τον 5ο αιώνα²⁶ και ήδη τον 6ο αιώνα παραδίδεται από τη *Χρονογραφία* του Ιωάννη Μαλάλα (243,24-27): *καὶ νηστεύσας καὶ κατηχηθεὶς ἐβαπτίσθη ὑπὸ Σιλβέστρου, ἐπισκόπου Ῥώμης, αὐτὸς καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ Ἑλένη καὶ πάντες οἱ συγγενεῖς αὐτοῦ καὶ οἱ φίλοι αὐτοῦ καὶ πλῆθος ἄλλων πολλῶν Ῥωμαίων. καὶ ἐγένετο χριστιανὸς ὁ αὐτὸς Κωνσταντῖνος βασιλεὺς. Ο Θεοφάνης, αργότερα, γνωρίζει τις δύο σχετικές εκδοχές, τις αναφέρει αναλυτικά, αλλά τοποθετείται και αυτός υπέρ της βάπτισής από τον Σίλβεστρο (17,24-18,20)²⁷. Λεπτομερῆς μάλιστα περιγραφή της κατήχησής του Μ. Κωνσταντίνου από τον Σίλβεστο απαντά στον Γεώργιο Μοναχό (485,4-487,20).**

Διαφορετική είναι οπωσδήποτε η περίπτωση της §12: *Ἐν Μακεδονίᾳ δὲ Θεόδουλος καὶ Τατιανός, ἄνδρες εὐσεβεῖς καὶ τῷ πνεύματι ζέοντες, εἰς ναὸν εἰδωλικὸν εἰσελθόντες νυκτός, τὰ ἐκεῖσε συνέτριψαν εἰδωλα. Ὁ δὲ τότε τῆς χώρας ἄρχων, τῷ τυράννῳ τὰ πρὸς τὴν χάριν ὑπηρετούμενος, πολλοῖς ἔμελλεν τὰς χεῖρας ἐπιβαλεῖν, ὡς δὴ τὸ ἔργον ἐκεῖνο τολμήσασιν. Θεοδούλῳ δὲ καὶ Τατιανῷ ἀγενὲς ἐδόκει τὸ μὴ οὐχὶ παρελθεῖν εἰς τὸ μέσον καὶ ἐαυτοὺς ἐπιδειξάσθαι | τοῦτο τολμηθέντας ἐργάσασθαι... Ἄν και η Ν. Dragona²⁸ αποδίδει το παραπάνω χωρίο σε*

26. A. P. Kazhdan, «Silvester I», *Oxford Dictionary of Byzantium* 3, 1900.

27. *Τούτῳ τῷ ἔτει, ὡς φασὶ τινες, Κωνσταντῖνος ὁ μέγας σὺν Κρίσπῳ, τῷ νιῷ αὐτοῦ, ἐν Ῥώμῃ ὑπὸ Σιλβέστρου ἐβαπτίσθη, ὡς οἱ κατὰ τὴν πρεσβυτέραν Ῥώμην μέχρι σήμερον τὸν βαπτιστῆρα ἔχουσιν εἰς μαρτυρίαν, ὅτι ὑπὸ Σιλβέστρου ἐν Ῥώμῃ ἐβαπτίσθη μετὰ τὴν ἀναίρεσιν τῶν τυράννων. οἱ δὲ κατὰ τὴν ἀνατολὴν ἐν Νικομηδείᾳ φασὶν αὐτὸν περὶ τὸν θάνατον ὑπὸ Εὐσεβίου τοῦ Νικομηδέως Ἀρειανοῦ βεβαπτίσθαι ἔνθα καὶ ἔτυχεν αὐτὸν κοιμηθῆναι. ἀναβαλλόμενος γὰρ ἦν, φασὶν, τὸ βάπτισμα, ἐλπίζων ἐν τῷ Ἰορδάνῃ βαπτισθῆναι ποταμῷ. ἐμοὶ δὲ ἀληθέστερον φαίνεται τὸ ὑπὸ Σιλβέστρου ἐν Ῥώμῃ βεβαπτίσθαι αὐτὸν...*

28. «Starob'Igarskite izvori», 128-129.

παλαιοβουλγαρικές πηγές, ο Θεοφύλακτος θα μπορούσε να αντλεί στο σημείο αυτό από τον Σωκράτη (209,15-210,4) ή τον Σωζομενό (208,26-209,10), μολονότι τοποθετεί το μαρτύριο των δύο ανδρών στη Μακεδονία, τη στιγμή που οι προαναφερθέντες εκκλησιαστικοί ιστορικοί μιλούν για τον Μηρό της Φρυγίας²⁹. Εκεί, σύμφωνα με τον Σωκράτη (209,18-19), *Μακεδόσιος δέ τις καὶ Θεόδουλος καὶ Τατιανὸς ζήλω τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐναντιώθησαν* στη λατρεία των εικόνων ή, όπως λέει ο Σωζομενός (208,26-27), *ἐν δὲ τῷ τότε καὶ Μακεδόσιος Θεόδουλος τε καὶ Τατιανὸς οἱ Φρύγες ἀνδρείως ἐμαρτύρησαν...* Εφόσον ο Μακεδόσιος των πηγών απουσιάζει τελείως από το *Μαρτύριο*, ο Θεοφύλακτος προσθέτει πιθανότατα από λάθος τον τοπικό προσδιορισμό *ἐν Μακεδονία* (για lapsus memoriae κάνει λόγο η έκδοση PG). Δεν θα πρέπει, πάντως, να αποκλειστεί και το ενδεχόμενο να πρόκειται για συνειδητή παρέμβαση, προκειμένου να καταγραφεί ένα ακόμη μαρτύριο χριστιανών επί βασιλείας Ιουλιανού, δίπλα σε αυτό των δεκαπέντε, στην ευρύτερη περιοχή της αρχιεπισκοπής Αχρίδος.

Όπως και αν έχουν τα πράγματα, για τη σύνθεση του πρώτου μέρους του *Μαρτυρίου* του ο Θεοφύλακτος Αχρίδος θα πρέπει είτε να άντλησε επιμέρους στοιχεία από διάφορες ιστορικές πηγές διαφορετικών περιόδων (συγκεκριμένα του 4ου-5ου, αλλά και του 9ου-10ου αιώνα), είτε να αξιοποίησε μία άγνωστη πηγή, η οποία ενσωμάτωνε ό,τι απαντά σήμερα σε πολλά κείμενα. Το γεγονός ότι τελικά δεν εντοπίζονται άμεσα φραστικά δάνεια ή δομικές ομοιότητες με καμία από τις σωζόμενες παράλληλες ιστορικές πηγές, ούτε ακόμη και με την *Εκκλησιαστική Ιστορία* του Σωκράτη, καθιστά τη δεύτερη εκδοχή ως την πλέον πιθανή³⁰. Από κει και πέρα, βέβαια, στο κείμενο του *Μαρτυρίου* κυριαρχεί η αίσθηση της σύνοψης, συνεπεία της οποίας μένουν εκτός αφήγησης τα περισσότερα γεγονότα της κάθε βασιλείας, χωρίς να υπάρχει κανένα ενδιαφέρον για χρονολόγηση. Αντίθετα, προστίθενται πολλά παραθέματα από την Παλαιά και την Καινή Διαθήκη· το επιβάλλει ως ένα βαθμό το είδος του κειμένου (μαρτύριο), το

29. Σωκράτης, 209,15: *Ἐν γοῦν Μηρῷ πόλει τῆς ἐπαρχίας τῆς Φρυγίας...*, Σωζομενός, 208,27: *ἐν Μηρῷ (πόλις δὲ ἦδε Φρυγῶν)...*

30. Βλ. και την ανάλογη περίπτωση του Θεοφάνη, ο οποίος για τη σύνθεση της *Χρονογραφίας* του δεν χρησιμοποίησε απευθείας τους εκκλησιαστικούς ιστορικούς, αλλά τη λεγόμενη *Επιτομή Εκκλησιαστικής Ιστορίας* του Θεόδωρου Αναγνώστη· βλ. Α. Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί Ιστορικοί και Χρονογράφοι (8ος-10ος αι.)*, II, Αθήνα 2002, 124 και 607-608.

επιτρέπει, ωστόσο, και η έντονη ενασχόληση του συγγραφέα με τον υπομνηματισμό αυτών των κειμένων³¹.

Η εκτενής περιγραφή των διωγμών του Ιουλιανού στη Νίκαια (§14-16) εισάγει ομαλά τον αναγνώστη από το γενικό ιστορικό πλαίσιο στο συγκεκριμένο θέμα του *Μαρτυρίου*, το βίο, δηλαδή, και το μαρτύριο των δεκαπέντε μαρτύρων της Τιβεριούπολης. Τη μετάβαση αυτή αναγνωρίζει πιθανότατα και ο γραφέας του χειρογράφου, ο οποίος ξεκινά με μεγαλύτερο και εντονότερο γράμμα την περιγραφή της διαφυγής τεσσάρων πιστών χριστιανών, του Τιμόθεου, του Κομάσιου³², του Ευσέβιου και του Θεόδωρου, από τη Νίκαια στην Τιβεριούπολη (§17). Γύρω τους συγκεντρώθηκαν σταδιακά και πολλοί άλλοι χριστιανοί, ανάμεσά τους οι Πέτρος, Ιωάννης, Σέργιος, Θεόδωρος, Νικηφόρος, Βασίλειος, Θωμάς, Ιερόθεος, Δανιήλ, Χαρίτων και Σωκράτης (§18), ενώ η φήμη τους έφτασε γρήγορα και στη Θεσσαλονίκη, από όπου άνθρωποι του Ιουλιανού στάλθηκαν για να τους αναγκάσουν να αλλαξοπιστήσουν (§19). Στο διάλογο που ακολουθεί οι δεκαπέντε άνδρες ομολογούν τη χριστιανική τους πίστη και καταδικάζονται σε θάνατο (§20-23). Το μαρτύριο του Πέτρου και το θαύμα με το κομμένο χέρι του περιγράφονται ξεχωριστά (§24), ενώ στη συνέχεια οι δεκαπέντε μάρτυρες ενταφιάζονται στην Τιβεριούπολη (§25) και πραγματοποιούν πολλά θαύματα, συμβάλλοντας στην ευημερία της πόλης (§26). Ο τάφος τους, όμως, καταστρέφεται αργότερα, τον 6ο αιώνα, από εχθρικές επιδρομές και η θέση του στο εξής αγνοείται (§27)³³.

Ο ακριβής αριθμός των ανδρών που μαρτύρησαν στην Τιβεριούπολη είναι ένα ζήτημα προς διερεύνηση, καθώς στον τίτλο του *Μαρτυρίου* αναφέρονται καθαρά δεκαπέντε μάρτυρες (*Μαρτύριον τῶν ἁγίων ἐνδόξων ἱερομαρτύρων ΙΕ...*), αλλά στην αρχή της §17 το χειρόγραφο παραδίδει τη γραφή *Ἐκ τούτων* [ενν. των διωκομένων στη Νίκαια] *ἦσαν Τιμόθεος καὶ Κο* καὶ Ἐτιμάσιος, Εὐσέβιος τε καὶ Θεόδωρος...* Ο αστερίσκος (*) που ακολουθεί μετά το *Κο* υποδηλώνει, όπως

31. Βλ. τα ερμηνευτικά του σχόλια για τα τέσσερα ευαγγέλια (PG 123, 141-1348 και PG 124, 10-318), για τις επιστολές του Παύλου (PG 124, 335-1358), του Ιωάννη (PG 126, 9-84) και του Ιούδα (PG 126, 85-150), καθώς και για τα βιβλία της Παλαιάς Διαθήκης (PG 126, 575-1190).

32. Για το όνομά του βλ. περισσότερα αμέσως παρακάτω.

33. *Ἐπει δὲ μετὰ πολλῶν κύκλους ἐνιαυτῶν ἔθνος τι βάρβαρον, Ὅμβροι λεγόμενοι, ἐκ τοῦ μεσημβρινοῦ κλίματος ἐπελθόντες...* Αν και δεν παραδίδεται κανένας χρονικός προσδιορισμός, ο Θεοφύλακτος αναφέρεται πιθανότατα στις λεηλασίες των Αβάρων (Ὅμβροι = Άβαροι, βλ. G. Moravcsik, *Byzantinoturcica*, II, Berlin 1958², 217) τη δεκαετία του 580 (Obolensky, *Ἐξὶ βυζαντινῆς προσωπογραφίας*, 119).

και σε άλλες περιπτώσεις στο χειρόγραφο, ότι ο γραφέας προσθέτει στο περιθώριο της ίδιας σελίδας κάτι που έχει ξεχάσει από το κυρίως κείμενο. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, βέβαια, δεν υπάρχει η αναμενόμενη προσθήκη, ωστόσο σίγουρα πρόκειται για τον δεύτερο ιερομάρτυρα Κομάσιο, το όνομα του οποίου απαντά πολλές φορές παρακάτω. Επομένως, Κο* = Κομάσιος. Αν, όμως, γίνει αυτή η διόρθωση και διατηρηθεί το υπόλοιπο ως έχει στο χειρόγραφο, δηλαδή *Τιμόθεος και Κομάσιος και Έτιμάσιος, Ευσέβιός τε και Θεόδωρος*, τότε οι μάρτυρες από τη Νίκαια είναι πέντε και ο συνολικός τους αριθμός αργότερα στην Τιβεριούπολη φτάνει τους δεκαέξι και όχι τους δεκαπέντε. Αντίθετα με τον Κομάσιο, ο Έτιμάσιος απαντά άπαξ εδώ και για το λόγο αυτό, στην έκδοση της PG προτείνεται η διόρθωση *Κομάσιος, ὃς και Έτιμάσιος*³⁴, με την οποία και ο αριθμός των μαρτύρων μειώνεται στους δεκαπέντε και αιτιολογείται η αποσιώπηση στο εξής του ονόματος Έτιμάσιος. Η ομοιότητα, ωστόσο, των δύο ονομάτων (Κομάσιος-Έτιμάσιος) εγείρει νέες αμφιβολίες. Τη λύση ίσως δίνει τελικά το ίδιο το χειρόγραφο, όπου διαβάζοντας κανείς προσεκτικά βρίσκει μια άνω τελεία ανάμεσα στο *ἔτι* και το *μάσιος*, δηλαδή: *καὶ Κο* καὶ ἔτι* (αλλαγή σειράς) *μάσιος, Ευσέβιός τε και Θεόδωρος...* Εικάζουμε ότι το **μάσιος* που συμπλήρωνε το κενό μετά το Κο* ενσωματώθηκε στο κείμενο από λάθος, ενώθηκε με το προηγούμενό του *καὶ ἔτι*, με αποτέλεσμα να προκύψει λανθασμένα το όνομα *Έτιμάσιος*. Το κείμενο, συνεπώς, θα πρέπει να διορθωθεί ως εξής: *...Τιμόθεος και Κομάσιος και ἔτι Ευσέβιός τε και Θεόδωρος*³⁵.

Ως προς το περιεχόμενο τώρα της αφήγησης, ο Θεοφύλακτος είναι ο μόνος βυζαντινός συγγραφέας που μνημονεύει τους διωγμούς των χριστιανών στη Νίκαια επί Ιουλιανού και το μαρτύριο λίγο αργότερα τεσσάρων από αυτούς (μαζί με τους άλλους έντεκα) στη Στρούμνιτσα. Οι πηγές του μάς είναι άγνωστες. Θα μπορούσε, βέβαια, να αντλεί τα σχετικά με τη Νίκαια από κάποια βυζαντινή πηγή που δεν έχει σήμερα σωθεί. Τα γεγονότα αυτά, όμως, συνδέονται τόσο άμεσα με το μαρτύριο των δεκαπέντε, ώστε πιθανότατα εμπεριέχονταν στις άγνωστες παλαιοβουλγαρικές πηγές που αξιοποίησε από την §14 και εξής (μια τέτοια υπόθεση αιτιολογεί ενδεχομένως και την αποσιώπησή τους από τα βυζαντινά κείμενα). Σύμφωνα με την Dragona³⁶, επρόκει-

34. Την υιοθετεί ο Αγγελόπουλος, «Οι ΙΕ' ιερομάρτυρες», 474.

35. Ο Maslev (ό.π., σχόλιο 58) προτείνει απλά την απαλοιφή του *καὶ Έτιμάσιος* και ο Iliev τον ακολουθεί, γράφοντας *Έκ τούτων ἦσαν Τιμόθεος και Κομάσιος, Ευσέβιός τε και Θεόδωρος...* Ασχολίαστη αφήνει την εν λόγω διόρθωση και ο Gautier.

36. «Starob'lgarskite izvori», 109-117' βλ. και σχήμα σ. 129.

το συγκεκριμένα για (i) μια παλαιοβουλγαρική εκδοχή του Βίου των 15 Μαρτύρων από το β' μισό του 9ου αιώνα και όχι μετά το 889, (ii) μια παλαιοβουλγαρική μαρτυρία για την ανακάλυψη των λειψάνων των μαρτύρων στη Στρούμνιτσα και τη μεταφορά τους στη Βραγαλήνιτσα (886-889), (iii) έναν εκτενή βίο του Βόριδος (μετά το 907) και (iv) το βιβλίο με τα θαύματα των αγίων της Βραγαλήνιτσα, το οποίο συνετέθη κατά το πρότυπο των θαυμάτων του αγίου Δημητρίου στη Θεσσαλονίκη (ξεκίνησε να γράφεται ανάμεσα στα έτη 886 και 889 και η συγγραφή του διήρκεσε περισσότερο από έναν αιώνα). Κανένα, ωστόσο, από τα τέσσερα αυτά κείμενα δεν μας έχει σωθεί, ενώ και η ύπαρξή τους ακόμη είναι προϊόν υπόθεσης, η ακρίβεια της οποίας είναι δύσκολο να διερευνηθεί.

Από τα τέλη του 6ου αιώνα και την καταστροφή του τάφου των μαρτύρων (§27) η αφήγηση περνά στα τέλη του 7ου αιώνα, προκειμένου να επιχειρηθεί μία νέα επισκόπηση, αυτή της πορείας των Βουλγάρων προς τον εκχριστιανισμό από την εποχή του ηγέτη τους Κρούμου (803-814) έως εκείνη του τσάρου Βόριδος (852-889). Όπως και στο πρώτο μέρος, έτσι και στο τρίτο τα ιστορικά στοιχεία είναι πολλά. Ο Θεοφύλακτος ξεκινά με την εισβολή των λεγόμενων Πρωτοβουλγάρων στα εδάφη της βυζαντινής αυτοκρατορίας στα τέλη του 7ου αιώνα (§28) και συνεχίζει με την ηγεμονία του Κρούμου, οπότε ο γιος του και διάδοχος Ομουρτάγ (*Όμβριτάγος*) φυλακίζει έναν ομολογητή της χριστιανικής πίστης, τον Κινάμωνα (§29-30). Εξαιτίας, όμως, της αγάπης του προς τον Κινάμωνα ο μεγαλύτερος γιος του Ομουρτάγ Ενραβωτάς (άγνωστος από άλλες πηγές) ασπάζεται το χριστιανισμό (§31-32) και θανατώνεται από τον ειδωλολάτρη αδελφό του Μαλαμίρ (*Μαλωμηρός*). (§33). Μεσολαβεί η θητεία του Πρεσιάμ και ο διάδοχός του Βόρις, πιεζόμενος από εξωτερικές συνθήκες, ζητά τελικά από τον βυζαντινό αυτοκράτορα Μιχαήλ Γ' (842-867) να του αποστείλει ιερείς, για να βαπτίσουν τον ίδιο και το λαό του (§34). Το γεγονός αυτό λαμβάνει χώρα το 864 και σηματοδοτεί την εξάπλωση του χριστιανισμού στο βουλγαρικό κράτος, όπου επί Βόριδος ανοικοδομούνται χριστιανικοί ναοί και ο λαός ευημερεί (§35). Μετά το θάνατό του τσάρου των Βουλγάρων ορίζεται ο γιος του Βλαδίμηρος (§36).

Το τρίτο αυτό μέρος του *Μαρτυρίου* κινείται παράλληλα με αρκετές βυζαντινές ιστορικές πηγές του 10ου (Ιωσήφ Γενέσιος, *Συνέχεια του Θεοφάνη*, Συμεών Μάγιστρος και Λογοθέτης, *Ψευδο-Συμεών*) και 11ου αιώνα (Ιωάννης Σκυλίτζης), τις οποίες θα μπορούσε θεωρητικά να χρησιμοποιήσει ο Θεοφύλακτος. Εντούτοις, δεν φαίνεται να τις λαμβάνει υπόψη του και ακολουθούν δύο χαρακτηριστικά ως προς αυτό παραδείγματα:

(Α) Η κατάληψη της Αδριανούπολης από τον Κρούμο το 813 στα πλαίσια εκστρατείας του εναντίον της Κωνσταντινούπολης και η ακόλουθη αιχμαλωσία των κατοίκων της πόλης (*Μαρτύριο*, §29) μνημονεύονται από τις βυζαντινές πηγές του 10ου αιώνα (η *Χρονογραφία* του Θεοφάνη σταματά ακριβώς σε αυτό το γεγονός, χωρίς να το περιγράψει). Η *Συνέχεια του Θεοφάνη* (216,12-218,2), μάλιστα, και η *Σύνοψη Ιστοριών* του Ιωάννη Σκυλίτζη (116,5-118,48) που αντλεί από αυτήν στο συγκεκριμένο σημείο, αναφέρουν ότι ανάμεσα στους χριστιανούς που μεταφέρθηκαν τότε από την Αδριανούπολη στα βουλγαρικά εδάφη ήταν και οι γονείς του Βασιλείου Α΄, ιδρυτή της μακεδονικής δυναστείας. Περιγράφουν δε μία συνάντηση του Ομουρτάγ με τον Βασίλειο, κατά την οποία ο Βούλγαρος ηγεμόνας εντυπωσιάστηκε από το θάρρος και τη συμπεριφορά του μικρού τότε ακόμη Βασιλείου. Κανένα ίχνος της φιλομακεδονικής αυτής προπαγάνδας δεν απαντά στο *Μαρτύριο*, όπου αντίθετα κατονομάζεται άλλος κάτοικος της Αδριανούπολης, ο Κινάμων, ένα τελείως άγνωστο πρόσωπο για τις βυζαντινές πηγές.

(Β) Τον εκχριστιανισμό των Βουλγάρων (*Μαρτύριο*, §34) περιγράφουν αναλυτικά η *Συνέχεια του Θεοφάνη* (162,3-165,10), ο Ψευδο-Συμεών (664,5-665,2 και 665,11-666,7) και ο Σκυλίτζης (90,42-92,3), αποδίδοντας την απόφαση του Βόριδος να ασπαστεί το χριστιανισμό σε εξωτερικές συνθήκες (λιμός, πίεση από την πλευρά των Βυζαντινών) και στην επιρροή των ανθρώπων που τον περιέβαλλαν της αδελφής του, συγκεκριμένα, που είχε ζήσει στην Κωνσταντινούπολη και για το λόγο αυτό μιλά στον Βόρι με θαυμασμό για τη χριστιανική θρησκεία. Στο *Μαρτύριο*, αντίθετα, ο *Βόρις ό θαυμάσιος* πιέζεται, βέβαια, από τους εξωτερικούς παράγοντες, στους οποίους συγκαταλέγεται επιπρόσθετα και ο κίνδυνος από τις επιδρομές των Φράγγων, επιθυμεί, ωστόσο, συνειδητά να επαναφέρει το λαό του στην ορθή πίστη. Για το λόγο αυτό βαπτίζεται χριστιανός, ζητά ο ίδιος να του αποσταλούν ιερείς από το Βυζάντιο, αυτός με λίγα λόγια έχει την πρωτοβουλία των κινήσεων και ο ρόλος των Βυζαντινών περιορίζεται στην πρόθυμη υλοποίηση των αποφάσεών του³⁷.

Ενώ, λοιπόν, για τη σύνθεση του πρώτου μέρους ο Θεοφύλακτος αξιοποίησε βυζαντινή πηγή πληροφόρησης, εδώ παραβλέπει τη σχετική πλούσια γραμματεία. Πιθανότατα δεν διέθετε τα σχετικά κείμενα στην αρχιεπισκοπή της Αχρίδος, όπου βρισκόταν. Ακόμη και να τα διέθετε, όμως, οι μαρτυρίες τους δεν επαρκούσαν για την ιστορία της

37. Βλ. και υποσημ. 39.

πρωτοβουλγαρικής Εκκλησίας και άλλες πηγές, προφανώς βουλγαρικές, του ήταν περισσότερο απαραίτητες.

Αυτές ακριβώς ακολουθεί και στο τέταρτο και τελευταίο μέρος του *Μαρτυρίου*, όταν επιστρέφει στους δεκαπέντε μάρτυρες και στα θαύματά τους. Καταγράφει, ειδικότερα, την εμφάνισή τους επί Βόριδος σε συγκεκριμένη τοποθεσία της Στρούμνιτζας, εκεί όπου αποκαλύπτεται ότι βρίσκονταν τα λείψανά τους. Ο ίδιος ο Βόρις διατάζει να μεταφερθούν τα λείψανα με κάθε επισημότητα *εἰς τὴν τῆς Βραγαληνίτζης ἐπίσκοπὴν* (§37), αλλά επειδή κατά τη διάρκεια της μετακομιδής τους ένας μουγκός άνδρας θεραπεύεται (§38) και οι κάτοικοι της πόλης συνειδητοποιούν ότι πρόκειται να απωλέσουν κάτι πολύ σημαντικό, προβαίνουν σε βίαιες αντιδράσεις. Τελικά δίνεται συμβιβαστική λύση: μεταφέρονται τα λείψανα τριών μόνο μαρτύρων (του Τιμόθεου, του Κομάσιου και του Ευσέβιου) και τα υπόλοιπα παραμένουν στην Τιβεριούπολη (§39-40). Τα θαύματα των μαρτύρων συνεχίζονται τόσο επί Βόριδος (σε χωλό δύο φορές §41-43, σε δαιμονισμένο §44, σε παράλυτο §45, σε διαμονισμένο §46), όσο και επί Συμεών (893-927) μετά τη μετακομιδή δύο ακόμη λειψάνων (του Σωκράτη και του Θεόδωρου) (§47): θεραπεία παιδιού (§48), μιας γυναίκας (§49), άλλα νέα θαύματα (§50-53) και τέλος, θεραπεία βουλημικού (§54). Το *Μαρτύριο* ολοκληρώνεται με έναν επίλογο (§55), όπου ο Θεοφύλακτος ομολογεί την αδυναμία του να απαριθμήσει τις μετά θάνατον πράξεις των εν λόγω μαρτύρων, προσφωνώντας εν κατακλείδι την Αγία Τριάδα.

Στο τελευταίο αυτό τμήμα του *Μαρτυρίου* ο συγγραφέας ακολουθεί επιτυχώς τα πρότυπα αφήγησης μετακομιδής λειψάνων και θαυμάτων στη βυζαντινή αγιολογία, οι δε άγνωστες βουλγαρικές πηγές του περιγράφουν τόσο παραστατικά τα γεγονότα, ώστε θα μπορούσαν να αναχθούν άμεσα ή έμμεσα σε αναφορές αυτοπτών μαρτύρων³⁸. Αξίζει να σταθεί κανείς και στη λεπτομερή καταγραφή της διαδοχής των Βούλγαρων ηγεμόνων: §29 *Κρούμου δέ τινος τῶν Βουλγάρων ἄρχοντος...* (803-814, *PBE* Krum 1) *τῷ τοῦ Κρούβου υἱῷ Ὀμβριτάγω ἀπεκλήρωθη...* (814-831, *PBE* Omurtag 1). §31 *Ἐπεὶ δὲ οὗτος ἐξ ἀνθρώπων ἐγένετο, ἐπὶ τρισὶν υἱοῖς καταλύει τὸν βίον, ὧν τῷ μὲν πρεσβυτέρῳ ὄνομα Ἐνραβωτᾶς, τῷ δὲ ἑτέρῳ Ζβηνίτζης, τῷ δὲ λοιπῷ Μαλωμηρός· ὃ δὴ καὶ ἦ τοῦ πατρὸς ἀπεκλήρωθη ἀρχή...* (831-836, *PBE* Malamir 1). §33 *Μαλωμηρῷ δὲ μετὰ ταῦτα τρεῖς ἐπιβεβιωκότε ἐνιαυτοὺς τὸ τῆς δίκης ἄωρον δρέπανον τὸν τῆς ζωῆς θερισμὸν αὐτῷ ἐπήνεγκε. Διεδέξατο δὲ τὴν τῶν Βουλγάρων ἀρχὴν ὁ τοῦ Ζβηνίτζη υἱός, αὐτοῦ δὲ ἀνε-*

38. Obolensky, *Ἐξὶ βυζαντινῆς προσωπογραφίας*, 122.

γίος. Πρόκειται για τον Πρεσιάμ (836-852: *PBE Presiam*), το όνομα του οποίου στη βυζαντινή γραμματεία μνημονεύει το *Πρός τὸν ἴδιον υἱὸν Ῥωμανὸν* του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου (32.38-40). §35 *Ἐπεὶ γὰρ τὴν ἀρχὴν ὁ ῥηθεὶς διεδέξατο Βορίσης ὁ θαυμάσιος...* (852-889, *PBE Boris 1*). Εδώ υπάρχει μια σύγχυση στο κείμενο: ὁ ῥηθεὶς εἶναι ὁ ἀνηψιὸς του Μαλαμίρ, ὁ Πρεσιάμ, καὶ ὄχι ὁ Βόρις, ὁ γιος του Πρεσιάμ. §36 *Ἀποκειράμενος δὲ τὸν νοῦν πρὸς Θεὸν μετήνεγκεν, τῷ δὲ πρώτῳ τῶν παίδων αὐτοῦ, Βλαδιμήρῳ τοῦνομα, τὴν βασιλείαν παρέδωκεν* (889-893, *PBE Vladimir*). §47 *Βλαδίμηρος δὲ ὁ υἱὸς τῷ Βορίσει γεγεννημένος, ὡς ὁ λόγος φθάσας διέλαβεν, τὴν βασιλείαν ἀπ' ἐκεῖνου παρέλαβεν. Τέσσαρας τῇ ἀρχῇ ἐπιβεβιωκότος ἐνιαυτοῦς, ὁ νεώτερος αὐτοῦ ἀδελφός, ᾧ ὄνομα Συμεών, ἐπὶ τῶν πραγμάτων καθίσταται...* (893-927).

Το τελευταῖο αὐτὸ χωρίο παρουσιάζει ενδιαφέρον: μολονότι ἡ βασιλεία του Βλαδίμηρου δὲν σχετίζεται καθόλου με τοὺς δεκαπέντε μάρτυρες, γίνεται ἐντούτοις μιὰ σύντομη μνεία καὶ σε αὐτήν, γιὰ νὰ μὴ διαταραχθεῖ προφανῶς ἡ σειρά διαδοχῆς στὸν βουλγαρικό θρόνο, τὴν ὁποία πρέπει νὰ ἀντλεῖ ὁ Θεοφύλακτος ἀπὸ σχετικὴ ἱστορικὴ πηγή. Ἡ τελευταία μάλιστα θα πρέπει νὰ ἦταν καὶ σωστά ἐνημερωμένη, ἐφόσον στὸ *Μαρτύριο* ὁ Συμεών καταγράφεται ὡς ὁ τρίτος γιος τοῦ Βόριδος καὶ ὄχι ὡς γιος τοῦ Βλαδίμηρου, ὅπως λανθασμένα ἀναφέρουν βυζαντινὲς πηγές³⁹.

Συνοψίζοντας, ἡ ἐξιστόρηση τοῦ μαρτυρίου τῶν δεκαπέντε μαρτύρων τῆς Τιβεριούπολης καὶ τῶν θαυμάτων τοὺς ἐντάσσεται ἀρμονικὰ καὶ ἰσορροπημένα σε ἓνα ευρύτατο ἱστορικὸ πλαίσιο που ξεκινᾷ ἀπὸ τοὺς πρωτοχριστιανικοὺς αἰῶνες, περνᾷ μέσα ἀπὸ τὸν ἐκχριστιανισμό τῶν Βουλγάρων τὸν 9ο αἰῶνα καὶ φτάνει ἕως τὸν 10ο αἰῶνα, ὁπότε καὶ ἔχει ἐδραιωθεῖ πλέον ὁ χριστιανισμὸς στὴ Βουλγαρία. Τὸ γεγονός ὅτι τὸ ἱστορικὸ αὐτὸ κομμάτι καταλαμβάνει τὴ μισὴ σχεδὸν ἑκτασὴ τοῦ *Μαρτυρίου* δείχνει ὅτι εἶναι ἐξίσου σημαντικὸ γιὰ τὸ συγγραφέα, ὁποῖος ἐπιχειρεῖ ἔτσι νὰ ἐνσωματώσει στὴ βυζαντινὴ χριστιανικὴ παράδοση τὴν ἀντίστοιχη τοπικὴ τῶν Βουλγάρων καὶ με τὸν τρόπο αὐτὸ νὰ τὴν ἀναβαθμίσει. Ὡς ἱστορικὴ πηγή τὸ *Μαρτύριο* δὲν ἔχει μεγάλη ἀξία στὸ πρῶτο μέρος τοῦ· παραδίδει γνωστὰ λίγο ἕως πολὺ στοιχεῖα ἀπὸ τὴς βυζαντινὲς πηγές. Οἱ πληροφορίες τοῦ, ὅμως, ἀπὸ τὴν §14 καὶ ἐξῆς δὲν ἀπαντοῦν σε ἄλλα κείμενα καὶ οἱ ἀγνωστες πηγές τοῦ θα πρέπει νὰ ἀναζητηθοῦν στὸ χῶρο τῆς πρωτοβουλγαρικῆς γραμματείας, γιὰ τὴν ὁποία μόνον υποθέσεις μποροῦν νὰ διατυπωθοῦν σήμερα.

39. Βλ. Συμεών Μάγιστρος καὶ Λογοθέτης (236,83-85): *ἦν δὲ ἄρχων Βουλγαρίας Βαλδίμερ, ἕγγονος Κρούμου, πατὴρ Συμεῶνος τοῦ μετὰ ταῦτα κρατήσαντος.*

Ανεξάρτητα, πάντως, από το ποιες μπορεί να ήταν αυτές οι παλαιοβουλγαρικές πηγές, ο Θεοφύλακτος φαίνεται να επηρεάστηκε άμεσα από αυτές. Για παράδειγμα, στην §51 μνημονεύει τον ποταμό Αξιό με τη σλαβική του ονομασία (*παρά τὸν οὕτω καλούμενον Βαρδάριον ποταμὸν*), ενώ στα σχετικά με τον βουλευτικό (§54) σημειώνει ότι *μόγισ εἰς μνήμην ἔρχεται* [ενν. ο εν λόγω άνδρας] *τῶν καθ' ἡμᾶς τούτων ἁγίων καὶ δὴ τὴν πρὸς αὐτοὺς πορείαν στέλλεται*· αντιλαμβάνεται, δηλαδή, τον εαυτό του ενταγμένο στην τοπική βουλγαρική κοινωνία, μέρος της παράδοσης της οποίας υπήρξε και η λατρεία των δεκαπέντε μαρτύρων. Επιπρόσθετα δε σκιαγραφεί με εξαιρετικά θετικές πινελιές τον πρώτο χριστιανό ηγεμόνα των Βουλγάρων Βόρι⁴⁰.

Ουσιαστικά το σταθερό κριτήριο βάσει του οποίου αξιολογούνται στο *Μαρτύριο* το καλό και το κακό, το επαινετό και το επικριτέο, είναι ο χριστιανισμός και η ειδωλολατρία αντίστοιχα. Τον Θεοφύλακτο δεν τον απασχολούν οι αιρετικές αποκλίσεις των πρωτοχριστιανικών χρόνων, η διαφορετική γλώσσα⁴¹ ή οι διαφορετικές πολιτισμικές συ-

40. Βλ. ενδεικτικά: (§34) *...Ἐπεὶ γὰρ τὴν ἀρχὴν ὁ ῥηθεις διεδέξατο Βορίσης ὁ θαυμάσιος, Φράγγων νέφος τὴν Βουλγαρίαν πᾶσαν ἐκάλυψε, συνεπετέθη δὲ τούτῳ και λιμὸς δεινός... Ἄλλ' ὁ γε Βορίσης καίτοι παῖς ὢν ἐπέγνω τε τὴν θεῖαν μάστιγα καὶ ὡς ἐπάγει ταύτην ὁ παιδευτὴς Πατὴρ καὶ Δεσπότης...* (§36) *Ἦγε δὲ καὶ ἡ ἀρχὴ τῷ Βορίση γαλήνην σταθεράν, οὐκ ὀλίγων ἐθνῶν ὑποταγόντων αὐτῷ. Ἐπεποιήθη γὰρ βεβαίως ἐπὶ τῷ τοὺς πολέμους συντρίβοντι καὶ τόξα συνθλῶντι καὶ θυρεοὺς ἐν πυρὶ κατακαίοντι καὶ σχολάζειν διδόντι καὶ αὐτὸν ἐπιγινώσκειν μόνον Θεόν. Ζήσας | δὲ ἔτη τριάκοντα πρὸς τοῖς ἕξ ἐν τῇ βασιλείᾳ καὶ τὴν πίστιν στηρίζας, εἶτα καὶ ἀρρωστία δεινὴ περιπεσών, αὐτὸς μὲν καὶ διὰ τοῦτο εὐχαριστήσας Θεῷ τὸν προφητικὸν ἐκείνου λόγον ἐφθέγγετο, «ἀγαθὸν μοι», λέγων, «ὅτι ἐταπείνωσάς με, ὅπως ἂν μάθω τὰ δικαιώματά σου» [τα εισαγωγικά προστίθενται ἀπὸ ἐμένα]. Ἀποκειράμενος δὲ τὸν νοῦν πρὸς Θεὸν μετήνεγκε τῷ δὲ πρώτῳ τῶν παίδων αὐτοῦ, Βλαδιμήρῳ τοῦνομα, τὴν βασιλείαν παρέδωκεν. Οὐκ ὀλίγων δὲ χρόνων κἂν τῷ μοναχικῷ σχήματι ζήσας, εἰς τὴν ἀτελεύτητον μετῆλθε ζωὴν, δοξάσαντος αὐτὸν τοῦ Κυρίου ἐν ἐπιδείξεισι θαυμάτων καὶ ἰάσεων ἐκ τῶν ὁστῶν αὐτοῦ τελουμένων θεοπρεπῶς. (§37) Ἐν δὲ τοῖς καιροῖς τούτου ἐφάνη μὲν ὁ ἅγιος Γερμανὸς ἐπὶ τῆς βουλγαρικῆς χώρας· ἐφάνησαν δὲ καὶ οἱ ἅγιοι οὗτοι, οὓς ὑπόθεσιν τοῦ παρόντος λόγου ἐνεστησάμεθα, ἐναργεστέρως τὰς ἐμφανείας ἐν Τιβεριουπόλει ποιούμενοι... Φθάνει τοίνυν ἡ περὶ τούτων φήμη εἰς τὰς τοῦ βασιλέως Βουλγάρων Μιχαὴλ ἀκοάς. Ὁ δὲ, οἷος ἦν ἐκεῖνος περὶ τὰ θεῖα θερμότατος, προστάττει ναὸν τοῖς ἁγίοις ἀνεγερθῆναι ἐν τῇ τῆς Βραγαληνίτζης ἐπισκοπῇ (ὃ καὶ γέγονεν) κακεῖσε μετακομισθῆναι τὰ ἱερά τούτων λείψανα, ὅπερ οὐκ ἡμελήθη...*

41. Βλ. §42: *...Καὶ οὕτως ἐπὶ πλέον δοξάζοντες καὶ εὐλογούντες τὸν Θεόν, φθάνουσιν ἄχρι Βραγαληνίτζης· καὶ ὅσα εἰκὸς ἀφοσιωσάμενοι κατατιθέασι τὰς θείας θήκας ἐκεῖνας ἐν τῷ δεξιῷ μέρει τοῦ εἰς ὄνομα τῶν ἁγίων οἰκοδομηθέντος ναοῦ, εἰκοστῇ ὀγδόῃ τοῦ Αὐγούστου μηνὸς ἄγοντος. Ἀφωρίσθη δὲ τῷ θεῷ τούτῳ ναῷ καὶ κληρὸς, Βουλγάρων γλώττῃ τὰ θεῖα πεπαιδευμένος, ὥστε προσεδρεύειν τούτῳ καὶ τὰ ἱεράς ποιεῖσθαι ὑμολογίας ἐκάστοτε.*

νήθειες των Βουλγάρων⁴² αργότερα. «Καλοί» είναι όλοι οι χριστιανοί Βυζαντινοί και όσοι Βούλγαροι ασπάστηκαν τον χριστιανισμό από την εποχή του Βόριδος και μετά, «κακοί» ο ειδωλολάτρης Ιουλιανός και ο δάσκαλός του Λιβάνιος, οι Πρωτοβούλγαροι βάρβαροι και όσοι δεν ακολούθησαν το παράδειγμα του Βόριδος να εκχριστιανιστούν⁴³. Κατά συνέπεια, ο Θεοφύλακτος Αχρίδος δεν φαίνεται να χρησιμοποιεί απλώς τις πληροφορίες που αντλεί από τις βουλγαρικές πηγές του, αλλά αφήνει να περάσει ως ένα βαθμό και η οπτική της αφήγησής τους, ακροβατώντας τελικά ο ίδιος στο κείμενό του ανάμεσα στη βυζαντινή παιδεία της Κωνσταντινούπολης και τη βουλγαρική τοπική παράδοση της Αχρίδος.

42. Βλ. §54: *Οὐκ ἔστι μοι κόρος τὰ τῶν ἁγίων ἐκδιηγείσθαι τεράστια. Ὅθεν οὐδὲ τὴν ἐπὶ τῷ ἀνδρὶ γενομένην θαυματουργίαν παραλίπομι ἀδιήγητον. Ὅς πολλάκις μὲν ὀκτὼ μεγίστους ἄρτους φαγῶν (οὓς εἶωθε τῶν Βουλγάρων γένος ποιεῖν, ὡς εἶναι τὸν ἕνα ἄρτον ἰκανὸν εἰς δέκα ἄνδρας ἢ καὶ πλείους τυχὸν ἐμπλησθῆναι εἰς κόρον), ἔτι πείνη κατείχετο... (πείνη διορθώνεται στην PG ἀντὶ τοῦ πείνης τοῦ χειρογράφου ποῦ υἱοθετεῖ ο Πίεν). Η ἐπισήμανση γιὰ το τεράστιο μέγεθος τοῦ βουλγαρικοῦ ψωμοῦ στοχεύει πιθανότατα νὰ τονίσει τὴ βουλημία τοῦ συγκεκριμένου ἀνδρα. Βλ., ὁμως, καὶ τὴν ἐρμηνεία τῆς Ε. Παπαγιάννη («Οἱ Βούλγαροι στὶς ἐπιστολές τοῦ Θεοφύλακτοῦ Αχρίδος», *Πρακτικά Ἰ Πανελληνίου Ἱστορικοῦ Συνεδρίου*, Θεσσαλονίκη 1989, 68-72), ἡ ὁποία μιλά γιὰ διακομώδηση στο σημεῖο αὐτὸ τῶν διατροφικῶν συνηθειῶν τῶν Βουλγάρων.*

43. Βλ. §28: *Ἐκ ποδῶν δὲ γενομένου τούτου τοῦ ἔθνους ἕτερον ἐπεισηλθεν ἀνομώτατον καὶ ἀμότατον, οἱ λεγόμενοι Βούλγαροι... Οἱ Χριστοῦ μὲν ὄνομα οὐδ' ἤδεσαν, σκυθικῆ δὲ ἀφροσύνη δουλεύοντες ἠλίφ τε καὶ σελήνη καὶ τοῖς λοιποῖς ἄστροις..., §34: *...καὶ οἱ λοιποὶ τὴν φωτοποιὸν ἐδέχοντο κάθαρσιν, πλὴν εἴ τινες θηριώδεις παντάσῃν, οὓς καὶ αὐτοὺς στρατείαν κατ' αὐτῶν ἀθροίσας [ενν. ο Βόρις] οὐ πάνυ πολλήν, Χριστῷ βοηθοῦμενος, ἀταλαιπώρως κατετροπώσατο καὶ πρὸς τὸ θεῖον ὑπηγάγετο βάπτισμα...**

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

χωρίο 1

Μαρτύριο, §2:

...Ὅς γε [ενν. ο Κωνσταντῖος Α΄, πατέρας του Μ. Κωνσταντίνου] καὶ τῆς αὐτοῦ φρονήσεως δεῖγμα τοιοῦτόν τι παρασχεῖν λέγεται. Πεῖραν γάρ ποτε καθῆκε Χριστιανοῖς, ὡς ἂν διαγνῶ τίς μὲν ἐν τούτοις ὁ στερρός τε καὶ δόκιμος, τίς δὲ ὁ σαθρὸς καὶ ἀδόκιμος, καὶ τὸν μὲν τῶν μεγίστων κοινωνὸν ἔχειν, τὸν περὶ τὴν πίστιν δηλαδὴ βέβαιον, τὸν δὲ μηδὲ τῶν ἐλαχίστων, τὸν μὴ τὴν πίστιν φημι φυλάττοντα. Κήρυγμα τοίνυν ποιεῖται τοὺς μὴ ἀπωθοῦντας τὴν τῶν χριστιανῶν πίστιν τὰς τῶν ἀξιωματῶν ζώνας, εἴπερ εἶέν τισιν, ἀποβάλλεσθαι καὶ τῆς πόλεως ἐκόντας ἀναχωρεῖν, ἐν μέρει χάριτος ἱκανῆς τιθέμενος τὸ μηδὲν ἄλλο πάσχειν τῶν λυπηρῶν, μηδὲ τιμωρίας ἐκδίδοσθαι. Ἐπεὶ δὲ ταῦτα κεκήρυκτο, ὅσοι μὲν ἐπὶ τὴν ἄμμον⁴⁴ τοὺς θεμελίους τῆς πίστεως κατεβάλλοντο καὶ τὰς καρδίας εἶχον ἀβεβαίους καὶ ἀσθενεῖς, ἐτοίμως τὸν χριστιανισμόν ἐξώμνυντο, ὡς ἂν μήτε τῆς πόλεως ἐκπέσειεν, μήτε τῶν ἀξιωματῶν ἀφαιρεθεῖεν. Ἠγάπησαν γάρ τὴν δόξαν

Σωζομενός, 14,16-26

ἀμέλει τοιόνδε τι θαυμαστὸν καὶ συγγραφῆς ἄξιον ἔγνων εἰργάσθαι αὐτῷ. δοκιμάσαι θέλων τίνες τῶν ἐν τοῖς βασιλείοις Χριστιανῶν ἄνδρες εἰσὶ καλοὶ καὶ ἀγαθοί, συγκαλέσας πάντας προηγόρευσεν, εἰ μὲν ἔλοιτο θύειν καὶ θρησκεύειν ὁμοίως, ἀμφ' αὐτὸν εἶναι καὶ ἐπὶ τῆς αὐτῆς μένειν ἀξίας· εἰ δὲ παραιτήσαιντο, ἐξιέναι τῶν βασιλείων χάριν ἔχοντας ὅτι μὴ καὶ τιμωρίας προσώφλησαν. ἐπεὶ δὲ εἰς ἑκάτερον διεκρίθησαν, οἱ μὲν τὴν θρησκείαν προδόντες, οἱ δὲ τῶν παρόντων τὰ θεῖα προτιμήσαντες, ἔγνω φίλοις καὶ συμβούλοις χρῆσθαι τοῖς περὶ τὸ κρεῖττον πιστοῖς διαμείνασι· τοὺς δὲ ὡς ἀνάδρους καὶ κοβάλους ἀπεστράφη καὶ τῆς πρὸς ἑαυτὸν ὀμιλίας ἀπέωσατο, λογισά-

44. Ἀντὶ τοῦ ἐπὶ τῆς ἄμμου τοῦ χειρογράφου, που υιοθετεῖται ἀπὸ PG, Gautier καὶ Πιεν, ἐπειδὴ ἔτσι μόνο ἀπαντᾷ στὴν Καινὴ Διαθήκη, στὴν ὁποία ἔμμεσα παραπέμπει ὁ Θεοφυλάκτος (βλ. Κατὰ Ματθαῖον, 7.26.3-4: ἠκοδόμησεν αὐτοῦ τὴν οἰκίαν ἐπὶ τὴν ἄμμον).

τῶν ἀνθρώπων μᾶλλον ἤπερ⁴⁵ τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ. Ὅσοι δὲ ἐπὶ τὴν στερεάν πέτραν ἦσαν τεθεμελιωμένοι, οὔτε βασιλέα, οὔτε τοὺς περὶ αὐτὸν πολλοὺς ὄντας καὶ φοβεροὺς ὑποπτήξαντες ἢ⁴⁶ ὄλως πτοηθέντες ἢ δειλιάσαντες καὶ φόβον τινὰ προσλαβόντες, ἐκ τῶν φοβερῶν καὶ μεγίστων ἐκείνων ἀνδρῶν τε καὶ ἀπειλῶν ἀλλ' εἰς μέσον παρελθόντες καὶ στάντες ἀνδρείως καὶ γενναίως καὶ πάντα φόβον καὶ τρόμον ἐξ αὐτῶν ἀπορρίψαντες, τῷ βασιλεῖ ἀντίσταντο ἀνδρειοφρόνως μετ' ἐρρωμένου νοός τε καὶ λογισμοῦ φάσκοντες «⁴⁷ Ἡμεῖς, ὦ βασιλεῦ, τοσοῦτον δέομεν τὴν εἰς Χριστὸν πίστιν μὴ ἀρνήσασθαι, ὥστε μήτε τῶν ἀξιωματῶν, μήτε τῆς λαμπρᾶς ταύτης καὶ περιφανοῦς φροντίζομεν πόλεως. Οὐ μόνον δέ, ἀλλὰ καὶ τὰς ἡμετέρας κεφαλὰς καὶ σάρκας ἡμῶν σὺν αὐταῖς ταῖς ψυχαῖς ἠδέως ἂν τήμερον διὰ τὸν δεσπότην τῷ θανάτῳ προώμεθα. Δεδιδάγμεθα γὰρ μὴ φοβεῖσθαι ἀπὸ τῶν ἀποκτεινόντων τὸ σῶμα, τὴν δὲ ψυχὴν μὴ δυναμένων ἀποκτεῖναι καὶ ὡς οὐκ ἄξια τὰ παθήματα τοῦ νῦν καιροῦ πρὸς τὴν μέλλουσαν δόξαν ἀποκαλυφθῆναι⁴⁸ τοῖς ἡγαπηκόσι τὸν Κύριον». Ταῦτα ἐπειδὴ ὁ βασιλεὺς ἀκούσειεν, ἐθαύμασέ τε αὐτῶν τὸ

μενος μήποτε ἔσεσθαι περὶ βασιλέα εὖνους τοὺς ὧδε ἐτοιμοὺς θεοῦ προδότας γεγενημένους.

45. Αντί του ὑπερ της έκδοσης Πιεν (έτσι και ο Gautier' στο χειρόγραφο ὑπερ), διότι ολόκληρη η φράση απαντά αυτολεξεί στο Κατά Ιωάννην, 12.43.1-2: ἡγάπησαν γὰρ τὴν δόξαν τῶν ἀνθρώπων μᾶλλον ἤπερ τὴν δόξαν τοῦ θεοῦ. Στην PG προτείνονται και οι δύο διορθώσεις: f. ἤπερ vel ὑπερ.

46. Έτσι στο χειρόγραφο, την PG και τον Gautier. Η λέξη ἢ παραλείπεται από την έκδοση Πιεν.

47. Όπου υπάρχουν εισαγωγικά στο κείμενο, προστίθενται από εμένα.

48. Έτσι στο χειρόγραφο (και στις εκδόσεις PG, Gautier) αντί του ἀποκαυφθῆναι της έκδοσης Πιεν (προφανώς πρόκειται για τυπογραφικό λάθος, εφόσον η λέξη μεταφράζεται σωστά στα βουλγαρικά) βλ. Πρὸς Ρωμαίους, 8.18.1-2: Λογίζομαι γὰρ ὅτι οὐκ ἄξια τὰ παθήματα τοῦ νῦν καιροῦ πρὸς τὴν μέλλουσαν δόξαν ἀποκαλυφθῆναι εἰς ἡμᾶς.

περὶ τὴν πίστιν ἔδραϊον καὶ κατεπλάγη τὸ παράστημα τοῦ φρονήματος ἀμέλει καὶ διὰ πλείονος εἶχε τιμῆς τοὺς ἄνδρας ἅπ' ἐκείνου τοῦ χρόνου, ὥστε καὶ εἰς βουλὰς συγκαλεῖν καὶ σκευμάτων κοινωνοὺς προσλαμβάνεσθαι. Τοὺς μέντοι τὸν Χριστὸν ἠρνημένους ἐκείνους οὐδενὸς ἀξίους, ὥσπερ καὶ ἦν δίκαιον, λογιζόμενος, ἀλλ' ἐν ἀτιμίᾳ πάσῃ τὴν ζωὴν ἀφήκε διάγειν, «Τρισάθλιοι οὐτοι», λέγων, «οἱ πρὸς τῇ στερήσει τῶν μελλόντων ἀγαθῶν καὶ τῶν⁴⁹ παρόντων ἐξέπεσον. Πῶς γὰρ ἄν, φησὶν, ἐμοὶ τὴν πίστιν φυλάξωσιν οἱ περὶ τὸν Θεὸν αὐτῶν οὕτω ῥαδίως φανέντες ἄπιστοι; Πῶς δὲ ἢ ἐν βουλαῖς ἢ λόγοις τὸ συμφέρον ἡμῖν ὑποθήσονται οἱ περὶ ἐαυτῶν οὕτω κακῶς βουλευσάμενοι;».

Επίσης, Ευσέβιος, *Βίος*, 23,14-24,14, όπου συγκεκριμένα:

πῶς γὰρ ἄν ποτε βασιλεῖ πίστιν φυλάξαι τοὺς περὶ τὸ κρεῖττον ἀλόντας ἀγνώμονας; (24,8-9)

χωρίο 2

Μαρτύριο, §3:

...Εἶχε μὲν γὰρ καὶ ἑτέρους υἱοὺς ἐκ Θεοδώρας αὐτῷ τῆς Μαξιμιανοῦ τοῦ Ἐρκουλίου γενενημένους θυγατρός, Δαλμάτιον, Ἀννιβαλλιανὸν καὶ Κωνσταντίον, Κωνσταντῖνος δὲ ἐξ Ἑλένης τῆς ὡς ἀληθῶς μακαρίας αὐτῷ γεγεννημένος...

Φιλοστόργιος, 26,10-15:

ἦσαν δὲ τῷ Κωνσταντίνῳ ἀδελφοὶ πρὸς πατρός οἶδε· Δαλμάτιος, Ἀναβαλλιανὸς καὶ Κωνσταντῖος· αὐτὸς γὰρ ἐξ Ἑλένης μόνος ἦν τῷ πατρὶ Κώνσταντι ἐτι ιδιωτεύοντι, ἐκ δὲ τῆς θυγατρὸς Μαξιμιανοῦ τοῦ Ἐρκουλίου ἐπονομαζομένου Θεοδώρας ἕτεροι γεγόνασιν αὐτῷ παῖδες ὃ τε προρρηθεὶς Δαλμάτιος καὶ Ἀναβαλλιανὸς καὶ Κωνσταντῖος.

49. Ἐτσι στο χειρόγραφο και τις εκδόσεις PG, Gautier' η λέξη τῶν παραλείπεται από την έκδοση Iliev.

χωρίο 3

Μαρτύριο, §4:

...Ἄλλ' ἀνθοπλίζεται τῷ θείῳ ζήλῳ⁵⁰ Κωνσταντίνος ὁ βασιλεὺς καὶ κατὰ τὴν Νικαέων⁵¹ πόλιν τριακοσίους δέκα καὶ ὀκτὼ ἀρχιερεῖς μετακαλεσάμενος...

Στην Α΄ Οικουμενική σύνοδο της Νίκαιας αναφέρονται ὅλοι οι εκκλησιαστικοί συγγραφείς. Ποικίλει, ωστόσο, ο αριθμός των συμμετεχόντων. Το «318» απαντά στον Θεοδώρητο Κύρου (30,21-22) και αργότερα στον Γεώργιο Μοναχό (503,9 και 509,4), ενώ ο Σωκράτης (22,17-20) λέει: *Ταύτην τὴν πίστιν τριακόσιοι μὲν πρὸς τοῖς δεκαοκτὼ ἔγνωσαν τε καὶ ἔστερξαν καὶ ὡς φησιν ὁ Εὐσέβιος, ὁμοφώνησαντες καὶ ὁμοδοξήσαντες ἔγγραφον ἐκδεδώκασιν, πέντε δὲ μόνοι οὐ προσεδέξαντο, τῆς λέξεως τοῦ ὁμοουσίου ἐπιλαβόμενοι,...*

χωρίο 4

Μαρτύριο, §5:

...Εἰ γὰρ καὶ Κωνσταντῖος παραλυπεῖν⁵² τι τοὺς ὀρθοδόξους ἔδοξεν οὐκ ἀνεχόμενος τῆς τοῦ ὁμοουσίου φωνῆς, ἀλλὰ καὶ τότε ζήλῳ καὶ πόθῳ τῆς τῶν ἐκκλησιῶν εἰρήνης, εἰ καὶ οὐ κατ' ἐπίγνωσιν ὁ ζήλος εἰργάζετο, ὥστε καὶ καθαιρεθῆναι πάντας τοὺς τῶν εἰδώλων ναοὺς τε καὶ βωμοὺς, ὡς μηδέ ἔχνος αὐτῶν ἐναπολειφθῆναι τῷ βίῳ, διεκελεύσατο.

Αντίστοιχο το σχόλιο και στον Θεοδώρητο Κύρου, 178,22-179,6:

πρῶτον μὲν γὰρ αὐτοὺς ὁ πανεύφημος Κωνσταντίνος, τῆς προτέρας ἐξαπάτης ἐλευθερώσας, ἐξεπαίδευσεν τὰ τῆς ἀληθείας μαθήματα ἔπειτα δὲ οἱ ἐκείνου παῖδες βεβαιότεραν ἐν αὐτοῖς τὴν παρὰ τοῦ πατρὸς γεγεννημένην διδασκαλίαν εἰργάσα-

50. Ἐτσι στο χειρόγραφο και τις εκδόσεις PG, Gautier' η λέξη ζήλω παραλείπεται από την έκδοση Πιεν (εμπεριέχεται, ωστόσο, στη βουλγαρική μετάφραση).

51. Ἐτσι στο χειρόγραφο και τις εκδόσεις PG, Gautier, αντί του Νικαίων της έκδοσης Πιεν.

52. Ἐτσι στο χειρόγραφο (παραλυπὴν), αντί του παραλιπὸν της PG και του παραλυπὸν των εκδόσεων Πιεν και Gautier (βλ. και Maslev, ὁ.π., σχόλιο 23).

ντο. εἰ γὰρ καὶ τοῦ ὁμοου-
σίου τὸ πρόσρημα βουκολη-
θεῖς ὑπὸ τῶν ἀγόντων αὐτὸν
ὁ Κωνσταντῖος οὐ προσίε-
το, τὴν γοῦν τούτου διά-
νοϊαν ἀκραιφνῶς ὁμολόγει.
γνήσιον γὰρ υἱὸν πρὸ τῶν
αἰώνων ἐκ τοῦ πατρὸς γε-
γεννημένον τὸν θεὸν λόγον
ὠνόμαζε καὶ τοὺς κτίσμα λέ-
γειν τολμῶντας ἄντικρυς ἀ-
πεκῆρυττε, τὴν δὲ τῶν εἰδώ-
λων παντελῶς ἀπηγόρευσε
θεραπείαν.

χωρίο 5

Μαρτύριο, §7:

....Ἐπεὶ δὲ Κωνσταντῖνος ὁ μέγας ἀ-
πῆλθε τοῦ βίου, εἰς Κωνσταντίον δὲ
περιέστη τὰ τῆς ἐώας σκῆπτρα, νεωτε-
ρισμοῦ τινος ἐμπειρόντος τοῖς στρατιώ-
ταις, Δαλμάτιος μὲν ὁ νέος, ὁ τοῦ πα-
λαιοῦ Δαλματίου υἱός, ἀναιρεῖται σὺν
ἄλλοις πολλοῖς τοῦ αὐτοῦ γένους κατα-
γομένοις· Γάλλον δὲ καὶ Ἰουλιανόν,
τὸν μὲν ἀρρωστία συμβᾶσα δεινὴ καὶ
μετ' ὀλίγον ἐπάξειν ἐλπιζομένη τὸν θά-
νατον, τὸν δὲ τὸ τῆς ἡλικίας νέον (ὁ-
κτὰ γὰρ ἔτη τότε γεγονῶς ὁ κατάρτος
καὶ διὰ τοῦτο πρὸς αὐτὸν ὁ βασιλεὺς ἐ-
φιλανθρωπεύσατο τὸ δὲ μείζον καὶ κυ-
ριώτερον, καὶ τῶν τοῦ Θεοῦ κριμάτων
ἄβυσσος, κολαστὴν πικρὸν / χριστιαν-
οῖς ἀνατρέφοντος διὰ τὴν ἄνεσιν) ἐκ
μέσου τῶν στρατιωτικῶν ξιφῶν ἤρπα-
σεν.

Άμεσα φραστικά δάνεια δεν
υπάρχουν. Οι πληροφορίες,
ωστόσο, και η ροή της αφη-
γησης ομοιάζουν με το χω-
ρίο του Σωκράτη, 187,16-24:
Κωνσταντῖνος ὁ τὸ Βυζά-
ντιον τῷ ἰδίῳ προσαγορεύ-
σας ὀνόματι δύο ἔσχεν ὁμο-
πατρίους ἀδελφοὺς οὐκ ἐκ
τῆς αὐτῆς γενομένους μη-
τρὸς· Δαλμάτιος ὄνομα τῷ
ἐνί, θατέρῳ δὲ Κωνστά-
ντιος. καὶ Δαλμάτιος μὲν υἱ-
ὸν ἔσχεν ὁμώνυμον ἑαυτῷ,
Κωνσταντίῳ δὲ δύο ἐγεννή-
θησαν υἱοί, Γάλλος καὶ Ἰου-
λιανός. ὡς οὖν μετὰ τὴν τε-
λευτὴν τοῦ κτίστου τῆς
Κωνσταντινουπόλεως οἱ
στρατιῶται τὸν νέον ἀνεῖ-
λον Δαλμάτιον, τότε δὴ καὶ
οὔτοι ἀπορφανισθέντες τοῦ
οἰκείου πατρὸς μικροῦ δεῖν
τῷ Δαλματίῳ συνεκινδύνευ-
σαν <ἄν>, εἰ μὴ Γάλλον

Ἐπεὶ δὲ ῥᾶον ἔσχε τὰ τῆς νόσου τῷ Γάλλῳ, παραλαβὼν τὸν ἀδελφὸν Ἰουλιανὸν εἰς Ἰωνίαν ἄμφω καταίρουσι πολλοῖς τηνικαῦτα σοφισταῖς καὶ φιλοσόφοις ἀνθοῦσαν· ἔνθα δὴ καὶ διατρίβοντες πᾶσαν μετήεσαν παιδευσιν εὐγενῶς καὶ μεγαλοπρεπῶς καὶ αὐτὸ τοῦτο βασιλικῶς ἀναγόμενοι. Ἦν γὰρ αὐτοῖς καὶ χρημάτων εὐπορία πολλή, πάντα τὰ πατρῶα αὐτοῦ βασιλέως αὐτοῖς ἀνέντος.

Ὅτε δὴ καὶ ναὸν μάρτυσιν ἀνιστᾶν ἀρξαμένοις ἀμφοτέροις τοῖς ἀδελφοῖς καὶ διανεμιμαμένοις ἑκατέρῳ μέρος, Γάλλῳ μὲν ἢ⁵³ μερὶς καλῶς εἶχε καὶ ἀνυψοῦτο ὀσημέραι· Ἰουλιανὸς δέ, ὅσον ᾠκοδόμηι, πάλιν αὐτομάτως ἔβλεπε καθαιρούμενον· οὐδὲ τῆς γῆς, οἶμαι, δυναμένης βαστάσαι τὴν τοῦ ἀσεβοῦς ἐπικεκρυμμένην ἀσέβειαν.

μὲν νόσος προσδοκίαν ἔχουσα θανάτου ἐρρύσατο, Ἰουλιανὸν δὲ ἢ ἡλικία (ὀκταετῆς γὰρ ἦν ἔτι) διέσωσεν.

Ωστόσο, ἀμέσως παρακάτω ο Σωκράτης (187,24-188,6) διαχωρίζει τὴν πορεία τῶν δύο ἀδελφῶν:

ἐπεὶ δὲ ἢ κατ' αὐτῶν τοῦ βασιλέως ὁρμῆ ἐκεχαυνώτο, Γάλλος μὲν τοῖς ἐν Ἰωνίᾳ κατὰ τὴν Ἐφεσον ἐφοῖτα διδασκάλους, ἔνθα αὐτοῖς καὶ κτῆσις ἦν ἐκ προγόνων πολλή, Ἰουλιανὸς δὲ αὐξηθεὶς τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει παιδευτῶν ἠκροᾷτο, εἰς τὴν βασιλικήν, ἔνθα τότε τὰ παιδευτήρια ἦν, ἐν λιτῷ σχήματι προῖον καὶ ὑπὸ Μαρδονίου τοῦ εὐνούχου παιδαγωγούμενος.

Το περιστατικό περιγράφεται λεπτομερώς ἀπὸ τὸν Σωζομενὸ (192,11-24), ὁ οποίος μιλά συγκεκριμένα γιὰ ναὸ πρὸς τιμὴν τοῦ μάρτυρα Μάμαντα. Ωστόσο, δὲν ἐντοπίζεται κανένα ἀμεσοφραστικό δάνειο με τὸ *Μαρτύριο*. Βλ. ἐπίσης Γεώργιο Μοναχό, 535,5-11 καὶ Θεοδώρητο Κύρου, 177,13-17.

Βλ. σχόλιο Γεωργίου Μοναχοῦ, 535,11-12:

53. Ἐτσι στο χειρόγραφο καὶ τὶς ἐκδόσεις PG, Gautier' οὐ λέξεις μὲν ἢ παραλείπονται ἀπὸ τὴν ἐκδοσὴ Iliev.

Ἄλλὰ τὸν μὲν Γάλλον ἢ φιλάνθρωπία τοῦ βασιλέως καίσαρα καθιστᾶ, Ἰουλιανὸς δὲ περιήει εὐτέλειάν τε ἀσκῶν καὶ φιλόσοφος εἶναι προσποιούμενος.

ὅς [ενν. ο Ἰουλιανός] καὶ τὴν κόμην ἀποκειράμενος καὶ μοναδικὴν ἄσκησιν ὑποκρινόμενος εἰς Ἀθήνας κατήλθε...

χωρίο 6

Μαρτύριο, §9:

Ἐπεὶ δὲ Γάλλος μὲν μειζὸν τῆς τοῦ καίσαρος ἀξίας φρονήσας καὶ ἀμέτρως τῇ ἐξουσίᾳ χρησάμενος ἐξ ἀνθρώπων ἐγένετο, ἔμελλε δὲ καὶ Ἰουλιανὸς τῆς τοῦ ἀδελφοῦ ἀπολαῦσαι θρασύτητος, ἢ βασίλισσα Εὐσεβία τὴν τοῦ βασιλέως βουλήν ἐγγύς κατέστειλε⁵⁴ καὶ οὕτως εἰς τὸναντίον τὴν γνώμην αὐτοῦ περιέτρεψε (δύνανται γὰρ μεγάλα γυναικὸς λόγοι καὶ μάλιστα πρὸς ἄνδρα τὸ ἦθος εὐκολον), ὥστε καίσαρα τοῦτον ἀντὶ τοῦ ἀδελφοῦ καταστήσαι Γάλλου καὶ στρατιάν αὐτῷ ἀξιόλογον δοῦναι καὶ στείλαι κατὰ τῶν ἐν Γαλλίαις βαρβάρων. Ὁ δὲ καιροῦ δραξάμενος συλλαλεῖ μὲν τοῖς ἡγεμόσι τοῦ στρατοῦ,

Σωκράτης, 189,8-191,11:

Ἐν τούτοις δὴ καθεστῶτων τῶν κατ' αὐτὸν Γάλλος ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Καίσαρ ἀναδειχθεὶς ἤκεν ὀψόμενος αὐτὸν εἰς τὴν Νικομήδειαν, ὅτε ἐπὶ τὴν ἐφάν ἐπορεύετο. ἐπεὶ δὲ Γάλλος μικρὸν ὕστερον ἀνηρέθη, παραχρῆμα καὶ Ἰουλιανὸς ὑποπτος κατέστη τῷ βασιλεῖ, διὸ καὶ φρουρεῖσθαι αὐτὸν ἐκέλευσεν. ἰσχύσας δὲ διαδρᾶσαι τοὺς φρουροῦντας αὐτόν, τόπον ἐκ τόπου ἀμείβων διεσφάζετο. ὁψὲ δὲ ποτε ἢ τοῦ βασιλέως γαμετὴ Εὐσεβία

54. Στην PG το *τῆ τοῦ βασιλέως βουλή ἐν γῆ κατέστειλεν* του χειρογράφου διορθώνεται σε *τῆ τοῦ βασιλέως βουλή ἐγκατέστειλεν* καὶ αὐτὴ ἡ γραφὴ υιοθετεῖται καὶ ἀπὸ τον Hien (ο Gautier ἀφίνει κενὸ σε αὐτὸ το σημεῖο του κειμένου). Ωστόσο, ὅπως παρατηρεῖ ο Maslev (ὁ.π., σχόλιο 32), τὸ ρῆμα *ἐγκαταστέλλω* δὲν ἀπαντᾷ πουθενά σὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ καὶ βυζαντινὴ γραμματεία. Ὁ ἴδιος προτείνει τὴ διόρθωση *τῆ τοῦ βασιλέως βουλή ἐγγύην κατέστησε*, διαφοροποιώντας ἐστὶ τὸ νόημα τῆς φράσης σε σχέση καὶ με ὅ,τι διαβάζουμε σὲς βυζαντινὲς πηγές (βλ. π.χ. τὸ παράλληλο χωρίο του Σωκράτη, ὅπου ἡ αυτοκράτειρα Εὐσεβία κατευνάζει τὴν καχυποψία του αυτοκράτορα πρὸς τὸν Ἰουλιανό): ἡ Εὐσεβία «ἐδείξε ἐμπιστοσύνη» σὴν ἀποψη του συζύγου τῆς καὶ οὕτως εἰς τὸναντίον τὴν γνώμην αὐτοῦ περιέτρεψε. Ωστόσο, σὲς λεξικὸ του Ψευδο-Ζωναρά (epsilon, 612.2-5) ἀπαντᾷ τὸ ἐξῆς λήμμα: *Ἐγγύς, πλησίον. παρὰ τὴν γῆν τὴν γῆν καὶ τὴν ἐν πρόθεσιν γίνεται ἐγγύς ἐπίρρημα. ὡς ἂν τις εἴποι ἐν γῆ, ἢς οὐδὲν τῶν ἄλλων στοιχείων πλησιέστερον ἀνθρώπων χερσαίῳ ὄντι. Ἴσως, λοιπόν, τὸ ἐν γῆ κατέστειλεν του χειρογράφου μπορεῖ νὰ διορθωθεῖ σε *ἐγγύς κατέστειλε*, ὅπου τὸ ἐπίρρημα *ἐγγύς* φέρει, βέβαια, ἐδὼ τὴ χρονικὴ του σημασία. Σε αὐτὴ τὴν περίπτωσιν καὶ ἡ δοτικὴ *τῆ βουλή* θα πρέπει νὰ διορθωθεῖ σε αιτιατικὴ, ἐνὼ ἡ μετάφρασιν του χωρίου ἔχει ὡς ἐξῆς: ἡ αυτοκράτειρα Εὐσεβία «ἀμέσως κατεύνασε» τῆς σκέψεις του αυτοκράτορα...*

συλλαλεῖ δὲ καὶ αὐτοῖς τοῖς τῶν στρατιωτῶν τάγμασι (χαίρουσι γὰρ ταῖς βασιλέων μεταβολαῖς καὶ πάντες μὲν, μάλιστα δὲ τὸ στρατιωτικὸν φύλον, ὅσῳ καὶ πλείω κερδαίνειν ἐλπίζουσι) καὶ βασιλεὺς εὐθέως ἀναγορεύεται. Λόγος δὲ ἐστὶν ἐνταῦθα μετὰ τῶν ἄλλων, ὡς φασιν, ὅτι στεφάνου μὴ εὐρισκομένου ὡς τὴν αὐτοῦ κεφαλὴν ταινιώσουσιν, εἰς τῶν στρατιωτῶν τὸν χρυσοῦν αὐτοῦ στρεπτόν, ὃν δὴ καὶ βραχιόνιον ἢ συνήθης οἶδε φωνὴ καλεῖν, τῆς αὐτοῦ χειρὸς ἐξελὼν ἐν τῇ κεφαλῇ τοῦ τυράννου τέθηκεν. Εἶτα Κωνστάντιος μὲν τὴν ἀποστασίαν αὐτοῦ μαθὼν καὶ ὄλοις θυμοῖς κατ' αὐτοῦ χωρῶν, ὡς ἀνάξιον αὐτὸν ἀμύνηται, κατὰ μέσσην τὴν ὁδὸν τοῦ βίου καὶ τῶν ἐλπίδων ἐκκόπτεται, ὑπὸ δὲ τῷ ἀσεβεῖ καὶ ἀλιτηρίῳ, μᾶλλον δὲ ἀποστάτῃ καὶ παραβάτῃ, τὰ σκῆπτρα τῆς εὐσεβοῦς βασιλείας γίνονται.

κρυπτόμενον <αὐτὸν> ἀνευρούσα πείθει τὸν βασιλέα μηδὲν μὲν αὐτῷ δρᾶσαι κακόν, συγχωρῆσαι δὲ ἐπὶ τὰς Ἀθήνας ἐλθόντι φιλοσοφεῖν. Ἐντεῦθεν αὐτόν, ὡς συντόμως εἶπεῖν, ὁ βασιλεὺς μεταπεμψάμενος κατέστησε Καίσαρα, καὶ δούς αὐτῷ γυναῖκα τὴν ἀδελφὴν Κωνσταντίαν ἐπὶ τὰς Γαλλίας κατὰ τῶν βαρβάρων ἀπέστειλεν... λόγος δὲ τις, ὅτι <ἐν Γαλλία> εἰς ἐν τῶν πολιχνίων εἰσελθόντος αὐτοῦ στέφανος, ἀφ' ὧν τὰς πόλεις κοσμοῦσιν, ἐν μέσῳ {τῶν} κίονων ἐκ καλωδίων ἠρτημένος, τῇ κεφαλῇ <αὐτοῦ> κατενεχθεὶς ἤρμωσεν, ἐπὶ τε τούτῳ πάντας τοὺς παρόντας ἀναβοῆσαι· προδηλοῦσθαι γὰρ αὐτῷ διὰ τοῦ γενομένου σημείου τὴν βασιλείαν... Ἰουλιανοῦ δὲ μεμψαμένου παρὰ βασιλεῖ τὴν ῥαθυμίαν τῶν στρατηγούντων ἕτερος ἐπέμφθη στρατηγὸς ἠρμοσμένος τῇ προθυμίᾳ Ἰουλιανοῦ, ὃν ἔχων ὑπουργὸν θαρρῶν τοῖς βαρβάροις συνέβαλλεν. οἱ δὲ διεπρεσβεύοντο πρὸς αὐτόν, δεικνύντες ὡς τὰ βασιλέως γράμματα εἰς τὴν Ῥωμαίων χώραν κεύει παρεῖναι αὐτούς, καὶ τὰς ἐπιστολάς ἐπεδείκνυον. ὁ δὲ τὸν μὲν πρεσβευτὴν δεσμώτην ἐποίησεν συμβάλλει δὲ τῷ πλήθει καὶ κατὰ κράτος νικᾷ, καὶ τὸν βασι-

λέα τῶν βαρβάρων αἰχμάλωτον λαβὼν Κωνσταντίῳ ἔπεμψεν. ταῦτα εὐτυχήσας ἀναγορεύεται ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν βασιλεύς· ὡς δὲ στέφανος βασιλικὸς οὐ παρῆν, εἰς τῶν δορυφόρων ὃν εἶχε περιτραχήλιον ἑαυτοῦ στρεπτόν λαβὼν, τῇ κεφαλῇ Ἰουλιανοῦ περιτέθεικεν. Τοῦτον μὲν οὖν τὸν τρόπον Ἰουλιανὸς ἐβασίλευσεν. τὰ δὲ ἐντεῦθεν εἰ φιλοσόφου, δοκιμαζέτωσαν οἱ ἀκούοντες. μὴ διαπρεσβευσάμενος γὰρ πρὸς Κωνσταντίον μηδὲ θεραπεύσας ὡς εὐεργέτην πάντα ἔπραττεν ἃ ἐδόκει αὐτῷ. καὶ τοὺς μὲν κατ' ἐπαρχίαν ἄρχοντας ἤμειβεν...

γενομένου γὰρ Ἰουλιανοῦ περὶ τὰ Θρακῶν ἔθνη ἀπηγγέλη τεθνηκέναι Κωνσταντίον, καὶ οὕτως τὸν ἐμφύλιον πόλεμον τότε διέφυγεν ἢ Ῥωμαίων ἀρχή.

Στη συνωμοσία του Γάλλου σε βάρος του Κωνσταντίου Β', την οποία υπαινίσσεται ο Θεοφύλακτος στην αρχή του χωρίου (Ἐπεὶ δὲ Γάλλος μὲν μείζον τῆς τοῦ καίσαρος ἀξίας φρονήσας καὶ ἀμέτρως τῇ ἐξουσίᾳ χρησάμενος...) αναφέρεται ο Σωζομενός: ἐπεὶ δὲ Γάλλος ὁ αὐτοῦ ἀδελφός, Καῖσαρ καταστάς, μηνυθεὶς νεωτερίζει ἀνηρέθη... (193,20-21)

χωρίο 7

Μαρτύριο, §10:

...Ἐν οἷς ἦν καὶ Μάρκος ὁ Ἄρεθούσιος, ὃς τῶν σεσωκότων τὸν ἐξάριστον [ενν. τον Ιουλιανό] εἶς ᾧν, ὀπηνίκα τὸ σύμπαν αὐτοῦ γένος σφαγῆ παρεδίδοτο, ναὸν μὲν καθεῖλεν εἰδωλικόν· ἀνεγεῖραι⁵⁵ δὲ τοῦτον ἀναγκαζόμενος, ἐπεὶ μὴ ὑπήκουεν, ἄλλας τε δεινὰς καὶ πολλὰς τιμωρίας ὑπέστη καὶ τέλος παισὶν ἐκ παίδων μετέωρος ἀνεπέμπετο, γραφίσιν⁵⁶ ὑποδεχομένοις τὸ γηραλαῖον ἐκείνου σῶμα τὸ τίμιον καὶ γῆς ὄντως καὶ τῶν τῆς γῆς ὑψηλότερος. Τὰς δὲ τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίας κοινῶς⁵⁷ καθαιρεῖσθαι προσέταξεν καὶ μήτε μαθημάτων ἑλληνικῶν μετέχειν χριστιανούς, μήτε ἀξιωματῶν συγκλητικῶν. Πολλοὶ μὲν οὖν ἠδέως τὰς ζώνας αὐτῶν ἀπεβάλλοντο, πάντα σκύβαλα ἠγῆσάμενοι, ἵνα Χριστὸν μόνον κερδήσωσιν. Οἷος ἦν Ἰοβιανὸς καὶ Οὐαλεντινιανός, οἷς δὴ καὶ τὴν βασιλείαν ὁ Θεὸς κατὰ τοὺς ἰδίους ἑκατέρου καιροὺς παραδέδωκε. Πολλοὶ δὲ τῇ τῆς κενῆς δόξης ἐπιθυμίᾳ τὸν ἀληθινὸν Θεὸν ἠμῶν καὶ Χριστὸν ἐξωμόσαντο.

Αναφορά στην ειδωλολατρική πολιτική του Ιουλιανού κάνουν ὅλοι οι εκκλησιαστικοί ιστορικοί. Ωστόσο, το μαρτύριο του Μάρκου Αρεθούσιου συγκεκριμένα αναφέρουν οι Σωζομενός (207,18-208,25) και Θεοδώρητος Κύρου (183,16-185,5· ο Σωκράτης το παραλείπει). Ο Θεοδώρητος, μάλιστα, μιλά (ὅπως και ο Θεοφύλακτος) για την προώθηση της ειδωλολατρίας γενικά, στη συνέχεια περνά στο μαρτύριο του Μάρκου και στα διατάγματα εναντίον των χριστιανῶν (παιδείας και ἀξιωματῶν) και ακολουθοῦν τα σχετικά με τον Αθανάσιο (Μαρτύριο, §11).

Σωκράτης, 207,15-16:

...Ἰοβιανός, Οὐαλεντινιανός τε καὶ Οὐάλης οἱ καὶ ὕστερον βασιλεύσαντες.

55. Ἐτσι στο χειρόγραφο (*ἀνεγεῖρε*) και τον Gautier, αντί του *ἀνεγείρειν* της PG και του *ἀναγείρειν* της έκδοσης Iliev.

56. Αντί του *γραφίσις* του χειρογράφου (υιοθετείται από την PG και την έκδοση Iliev· στον Gautier *γραφείσις*), διότι η φράση παραπέμπει στον Γρηγόριο Ναζιανζηνό (*Κατὰ Ἰουλιανοῦ βασιλέως στηλιτευτικός πρώτος*, 35.620.16-17): *παισὶν ἐκ παίδων μετέωρος ἀντεπέμπετο, γραφίσιν ὑποδεχομένων τὸ γενναῖον σῶμα* (βλ. PG 126, σημ. 26 και Maslev, *ό.π.*, σχόλιο 39).

57. Ἐτσι στο χειρόγραφο και τις εκδόσεις PG, Gautier αντί του *κοινῶν* της έκδοσης Iliev (προφανῶς πρόκειται για τυπογραφικό λάθος, εφόσον η λέξη μεταφράζεται σωστά στα βουλγαρικά).

χωρίο 8

Μαρτύριο, §11:

Καὶ πᾶσι μὲν οὖν ἐπισκόποις Ἰουλιανὸς ἐπεμαίνετο· μάλιστα δὲ συλλαβεῖν ἠπέιγετο τὸν Ἀλεξανδρείας ἐπίσκοπον Ἀθανάσιον, ὡς γενναῖον ὄντα τοῦ χριστιανισμοῦ προστάτην καὶ πρόμαχον καὶ τοῦ ἑλληνισμοῦ καταλυτὴν καὶ ἀντίδικον. Ὁ δὲ τοῦτο μαθὼν, ὁ θεῖος τῷ ὄντι ἱεράρχης, πείθεται μὲν Χριστοῦ νόμοις καὶ ὑπὸ χάριν τῷ διωκτῷ καιρὸν κεκρικῶς⁵⁸ ἀποπλεῖ μὲν τῆς Ἀλεξανδρέων. Ἐπεὶ δὲ τὴν βασιλικὴν νῆαν⁵⁹ ἐπιδιώκουσαν εἶδεν, κελεύει τῷ κυβερνήτῃ τρέψαι τοὺς οἴακας, ὡς δέον πάλιν εἰς Ἀλεξάνδρειαν καταπλεῖν. Ὁ δὲ καὶ γεγονός, συναντῶσι μὲν αὐτοῖς οἱ βασιλικοί· ἐπεὶ δὲ ἐπύθοντο ἐκείνοι εἴ που τὸν Ἀθανάσιον εἶδοιεν τῆς πόλεως ἀποπλεύσαντα οἱ ἐν τῷ Ἀθανασίου πλοίῳ, μικρὸν αὐτοὺς προάγειν τὸν ζητούμενον ἔφασαν καὶ ὅσον οὐπω, εἰ ταῖς κόπαις ἐρρωμενέστερον χρῆσιντο, αὐτὸν καταλήψεσθαι. Οὗτοι μὲν οὖν οὕτω κατασοφισθέντες, παρήλθον τὸν Ἀθανάσιον. Ὁ δὲ πάλιν εἰς Ἀλεξάνδρειαν εἰσελθὼν κρυπτόμενος ἦν πάντα τὸν τῆς ἀσεβοῦς βασιλείας καιρόν.

Σωκράτης, 208,15-209,5:

Ἐνθα καὶ κατὰ Ἀθανασίου τοῦ ἐπισκόπου σκευωρία ποιησάμενοι γνωρίζουσι βασιλεῖ, ὡς λυμαίνοιτο τὴν πόλιν καὶ πᾶσαν τὴν Αἴγυπτον, καὶ δεῖν αὐτὸν ἀπαλλάττειν τῆς πόλεως· κεκίνητό τε κατ' αὐτοῦ ἐκ προστάγματος βασιλικοῦ καὶ ὁ Ἀλεξανδρείας ἑπαρχος. Ὁ δὲ φεύγει πάλιν, εἰπὼν τοῖς γνωρίμοις· «ὕποσταλῶμεν μικρὸν, ᾧ φίλοι· νεφύδριον γὰρ ἐστὶ καὶ παρέρχεται». ταῦτα εἰπὼν εὐθὺς ὡς εἶχε πλοῖον διὰ τοῦ Νείλου εἰς τὴν Αἴγυπτον ἔφυγεν, ἐδίωκον δὲ κατόπιν οἱ συλλαβεῖν αὐτὸν σπεύδοντες. ἐπειδὴ δὲ οὐ πόρρωθεν εἶναι ἐπύθετο τοὺς διώκοντας, οἱ μὲν συνόντες ὡς ἐπὶ τὴν ἔρημον αὐθις φεύγειν ἐκέλευον, ὁ δὲ σοφῆ γνώμῃ χρησάμενος διέφυγεν τοὺς διώκοντας. Τοῖς γὰρ διώκουσιν ἐξυποστρέψαντας ἀ-

58. Στο χειρόγραφο η φράση απαντά ως τῷ διώκτη καιρῷ κεκρικῶς, το οποίο στην PG διορθώνεται ως τῷ διώκτη καιρῷ κεχηκῶς. Εδώ υιοθετεῖται αφενός η διόρθωση της έκδοσης Iliev τῷ διωκτῷ (= το επιδιωκόμενο, δηλαδή συγκεκριμένα ἐδῶ η φυγή ἔστι Gautier) ἀντὶ τῷ διώκτη, αφετέρου η διόρθωση του Maslev (ό.π., σχόλιο 42) καιρὸν κεκρικῶς ἀντὶ καιρῷ κεκρικῶς (χειρόγραφο) ἢ καιρῷ κεχηκῶς (PG, Gautier, Iliev). Ἐτσι, το νόημα του χωρίου εἶναι ὅτι ὁ Μ. Αθανάσιος υπάκουσε στους χριστιανικούς κανόνες (βλ. συγκεκριμένα Κατὰ Ματθαῖον, 10,23-25: ὅταν δὲ διώκωσιν ὑμᾶς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ, φεύγετε εἰς τὴν ἑτέραν) καὶ κρίνοντας τὴν περίστασι καταλληλὴ γιὰ αὐτὸ που ἐπιδίωκε (τὴ φυγή), ἀναχώρησε με πλοῖο ἀπὸ τὴν Αλεξάνδρεια.

59. Ἐτσι στο χειρόγραφο, ἀντὶ τοῦ ναῦν σε PG, Gautier καὶ έκδοσι Iliev (βλ. καὶ Maslev, ό.π., σχόλιο 43).

παντᾶν συνεβούλευεν, και τουτο ἢ τάχος ἐγένετο· ἐπει δὲ πλησίον τῶν διωκόντων οἱ πρό μικροῦ φεύγοντες ἦσαν, οὐδὲν <νοήσαντες> οἱ ζητοῦντες ἡρώτων τοὺς περὶ Ἀθανάσιον, εἴ που Ἀθανάσιον τεθέανται. οἱ δὲ ἐγγὺς αὐτόν που εἶναι ἐμῆνον, και εἰ ἐπισπεύσοιεν, οὐκ εἰς μακρὰν αὐτὸν καταλήψεσθαι ἔλεγον. και οὕτως οἱ μὲν παρατραπέντες συντόμως μάτην ἐδίωκον, ὁ δὲ διαφυγὼν τὴν Ἀλεξάνδρειαν λαθραίως κατέλαβεν. και ἐκεῖ λανθάνων διῆγεν, ἔως οὗ ὁ διωγμὸς ἐπαύσατο.

χωρίο 9

Μαρτύριο, §13:

Τίς γὰρ λόγος ἐξαριθμησάιτο ἂν⁶⁰ ἃ καθ' ἐκάστην χώραν οἱ τῷ τυράνῳ ὑπηρετούμενοι τοῖς Χριστοῦ δούλοις ἐπεδείκνυντο; Ὅπου γε και τὸν ἐπίσκοπον Ἀλεξανδρείας Γεώργιον σύροντες διὰ τῆς πλατείας ἀπέκτειναν⁶¹. εἶτα καμῆλῳ ἐπιθέντες και τὰ τῶν μελῶν σπαράγματα θριαμβεύσαντες και τέλος τῆ καμῆλῳ συγκατακαύσαντες αὐτὸν και τὰ λείψανα τῆς τέφρας διέσπειραν. Ἄλλο δὲ σπλάγχχνων ἀνασχισθέντων κρι-

Το ἴδιο επεισόδιο εξιστοροῦν ο Σωκράτης (193,9-194,16) και ο Σωζομενός (202,5-203,13) με πολλές λεπτομέρειες. Φραστικά δά-νεια δεν υπάρχουν, ενώ ο Θεοφύλακτος δεν αναφέρεται καθόλου στην προβληματική γύρω από το ποιος ευθύνεται τελικά για τη δολοφονία του Γεωργίου, οι ειδωλολάτρες ή οι αντίπαλοί τους χριστιανοί την α-

60. Το δυνητικό ἂν προστίθεται από εμένα' βλ. και την ερώτηση λίγο παρακάτω Τί δ' ἂν λέγοιμι ναῶν τε θεῶν βεβηλώσεις και σκευῶν ἱερῶν ἀφαιρέσεις; Ἴσως παραλείφθηκε εξαιτίας σύγχυσης με το αναφορικό ἃ που ακολουθεῖ.

61. Ἐτσι στο χειρόγραφο και τις εκδόσεις PG, Gautier, αντί του ἐπέκτειναν της έκδοσης Iliev (προφανώς πρόκειται και πάλι για τυπογραφικό λάθος, εφόσον η βουλγαρική μετάφραση είναι σωστή).

θάς ἐπισπεύραντες, εἶτα χοίρους ἐπαφέ-
ντες, τοιαύτην τραπέζην τοῦτους ἐστία-
σαντο.

Ἐν Τύρῳ δὲ τὸν ἐπίσκοπον ταύτης Δω-
ρόθεον (πολύς⁶² ἐν λόγοις καὶ συγγρα-
φεὺς ἱστορικώτατος τῶν πάλαι ὁ ἀνὴρ
γέγονεν, ὃς καὶ ἐπὶ Διοκλητιανοῦ καὶ
Λικινίου ὑπὲρ τὰ ἐξήκοντα ἔτη γεγο-
νώς, πολλαῖς ἡτάσθη ταῖς ὑπὲρ Χρι-
στοῦ τιμωρίαις), τοῦτον ἐν Ἐδέσσει τῇ
πόλει οἱ τῆς πίστεως ἐχθροὶ ἐν γήρει
πίονι πληθυνθέντα, ὃ⁶³ φησὶν ὁ θεῖος
Δαβὶδ (ἐτῶν γὰρ ἦν ἑκατὸν ἐπτὰ ὁ ἄ-
γιος), θανάτῳ παρέδωκαν.

Τί δ' ἂν λέγοιμι ναῶν τε θείων βεβηλώ-
σεις καὶ σκευῶν ἱερῶν ἀφαιρέσεις; Καὶ
γὰρ ὁ τοῦ τυράννου θεῖος καὶ ὁμώνυ-
μος αὐτῷ, ὡς κοινῶ καὶ βεβήλω τόπῳ
ἱεροῖς ἀδύτοις χρησάμενος, τέως μὲν
τοῖς θεοῖς ἐνυβρίζων εἶπεν ἐν καρδίᾳ
αὐτοῦ· «Οὐκ ἔστι Θεός. Κύριος δὲ ἐκ
τοῦ οὐρανοῦ διέκυψεν» καὶ εὐθύς⁶⁴
«γινώσκεται Κύριος κρίματα ποιῶν».
Ἄπ' ἐκείνης γὰρ τῆς ἡμέρας σῆψις
τοῖς τούτου σπλάγχνοις ἐπεγεγόνει· αἶ-
τε γὰρ συνήθεις ἐκκρίσεις οὐκ ἐκ τῶν
κατὰ φύσιν πόρων, ἀλλ' ἐκ τοῦ ἀκα-

ποδίδει εξαρχῆς στους εἰδω-
λολάτρεις.

Θεοφάνης, 48.27-49.3:

Δωρόθεον δέ, τὸν πολυά-
θλον ἐπίσκοπον Τύρου, τὸν
πολλὰς ἱστορίας γράψαντα
ἐκκλησιαστικὰς καὶ ἐν λό-
γοις διαπρέποντα, τὸν ἐπὶ
Διοκλητιανοῦ ὁμολογητὴν
γεγονότα καὶ αὐθὶς ἐπὶ Λικι-
νίου, ἐν γήρᾳ βαθεῖ φθάσα-
ντα ἐν τῷ δευτέρῳ χρόνῳ
τοῦ παραβάτου οἱ τούτου
ἄρχοντες ἐν Ὀδυσοπόλει
τοῦτον εὐρόντες ἰδιάσαντα,
πολλοὺς αἰκισμοὺς διὰ τὴν
εἰς Χριστὸν πίστιν ἐπαγαγόν-
τες ἐθανάτωσαν αὐτὸν ρζ'
χρόνων ὑπάρχοντα.

Ο Θεοδώρητος Κύρου ανα-
φέρει αναλυτικά το περιστα-
τικό (188,6-190,8).

62. Παραλείπεται ἐδῶ ἡ αναφορική ἀντωνυμία ὃς που ἀκολουθεῖ στο χειρόγραφο (ἀλλὰ καὶ στις ἐκδόσεις PG, Gautier καὶ Iliev) τῆ λέξη Δωρόθεος, διότι (α) ὁ ἀνὴρ εἶναι το ὑποκείμενο τῆς πρότασης, (β) ἀκολουθεῖ δεύτερο ὃς ἀμέσως παρακάτω, το οποίο πι-
θανότατα αἰτιολογεῖ καὶ τὴ λανθασμένη εἰσαγωγή του ὃς σε αὐτὸ το σημεῖο. Οἱ παρεν-
θέσεις στο κείμενο προστίθενται ἀπὸ ἐμένα.

63. Ἐτσι στο χειρόγραφο (ῶ), ἀντὶ του ὡς σε PG, Gautier καὶ Iliev.

64. Ἐτσι στο χειρόγραφο καὶ στὴν ἐκδόση Gautier, ἀντὶ του εὐθύ σε PG καὶ Iliev.

θάρτου και μιανοῦ στόματος ἐξεκρίνο-
ντο.

χωρίο 10

Μαρτύριο, §14:

... Ἦν δὲ αὐτοῖς πᾶσα σπουδὴ καὶ μελέτη καὶ τέχνη καὶ ἐπιτήδευμα, ὡς ἂν πλείους Γαλιλαίους ἐκ μέσου ποιή-
σοιεν· οὕτω γὰρ αὐτὸς ἐφυβρίζων ἐκά-
λει τοὺς χριστιανούς, οἶμαι δ' ὅτι καὶ
δεδιῶς διὰ γλώττης προφέρειν τὸ τοῦ
Χριστοῦ μέγα καὶ ὑπερένδοξον ὄνομα·
ὃ καὶ δαίμοσι φρικτὸν μόνον ἐπιλεγό-
μενον καὶ τοῖς ἐναντίοις φοβερόν καὶ
πανθαύμαστον...

Σωκράτης, 206,18-19:

{Γαλιλαῖον γὰρ εἰώθει ὁ
Ἰουλιανὸς καλεῖν τὸν Χρι-
στὸν καὶ τοὺς Χριστιανούς
Γαλιλαίους.}

Σωζομενός, 197,18-19

...καὶ οὐδὲ τὰς κεφαλὰς
συγχωρήσει τοὺς Γαλι-
λαίους ἔχειν (ᾧδε γὰρ ἐπι-
τωθάζων καλεῖν εἰώθει τοὺς
Χριστιανούς).

Θεοδώρητος Κύρου,
185,9-10:

...τῶν Γαλιλαίων τοὺς
παῖδας (οὕτω γὰρ τοῦ σωτή-
ρος ἡμῶν τοὺς θιασώτας ᾠ-
νόμαζε)...

Θεοδώρητος Κύρου,
200,24-201,1:

...τοὺς δὲ Χριστιανούς
Γαλιλαίους ᾠνόμαζεν, ἀτι-
μίαν αὐτοῖς ἐκ τῆς προση-
γορίας προσάψειν ἡγούμε-
νος.

Βραχυγραφίες Εκδόσεων

- Γεώργιος Μοναχός, *Χρονικό*
Georgii Monachi Chronicon, ed. C. de Boor, I-II, Λειψία 1904 (ανατ. P. Wirth, Στουτγάρδη 1978)
- Ευσέβιος Καισαρείας, *Βίος Μ. Κωνσταντίνου*
Über das Leben des Kaisers Konstantin, ed. F. Winkelmann, [Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten Jahrhunderte], I, Βερολίνο 1975
- Θεοδώρητος Κύρου
Theodoret Kirchengeschichte, ed. L. Parmentier - F. Scheidweiler, [Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten Jahrhunderte], Βερολίνο 1954
- Θεοφάνης, *Χρονογραφία*
Theophanis Chronographia, ed. C. de Boor, I-II, Λειψία 1883, 1885 (ανατ. G. Olms, Hildesheim 1963)
- Ιωάννης Μαλάλας, *Χρονογραφία*
Ioannis Malalae Chronographia, ed. I. Thurn, [CFHB 35], Βερολίνο-Νέα Υόρκη 2000
- Ιωάννης Σκυλίτζης, *Σύνοψη Ιστοριών*
Ioannis Scylitzae Synopsis Historiarum, ed. I. Thurn, [CFHB 5], Βερολίνο-Νέα Υόρκη 1973
- Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος, *Πρός τὸν ἴδιον υἱὸν Ῥωμανὸν*
Constantine Porphyrogenitus, De administrando imperio, ed. G. Moravcsik, [CFHB 1], Washington, D.C., 1967
- Συμεὼν Μάγιστρος και Λογοθέτης, *Χρονικό*
Symeonis Magistri et Logothetae Chronicon, ed. S. Wahlgren, [CFHB 49/1], Βερολίνο-Νέα Υόρκη 2006
- Σωκράτης, *Εκκλησιαστική Ιστορία*
Sokrates, Kirchengeschichte, ed. G.C. Hansen, [Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten Jahrhunderte 1], Βερολίνο 1995
- Σωζομενός, *Εκκλησιαστική Ιστορία*
Sozomenus, Kirchengeschichte, ed. J. Bidez - G.C. Hansen, [Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten Jahrhunderte 4], Βερολίνο 1995

Συνέχεια τοῦ Θεοφάνη

Theophanes Continuatus, ed. I. Bekker, [CSHB], Βόννη 1838, 3-481

Φιλοστόργιος, *Εκκλησιαστική Ιστορία*

Philostorgius Kirchengeschichte, ed. J. Bidez - F. Winkelmann, [Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten Jahrhunderte], Βερολίνο 1972

Ψευδο-Συμεών, *Χρονογραφία*

Symeonis Magistri ac Logothetae Annales, ed. I. Bekker, [CSHB], Βόννη 1838, 603-760

Ψευδο-Ζωναράς, *Λεξικό*

Iohannis Zonarae lexicon ex tribus codicibus manuscriptis, ed. J.A.H. Tittmann, I-II, Λειψία 1808 (ανατ. 1967)